

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΣΤΕΛΙΟΥ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗ

Η ιστορία της νεότερης φιλοσοφίας, από το Descartes ως τον Husserl και από τον Locke ως τον Russell χαρακτηρίζεται από την κυρίαρχη θέση της γνωσιοθεωρίας.¹ Η προβληματική της δυνατότητας γνώσης αλλά και των κριτηρίων ασφαλούς γνώσης αποκτά μεθοδολογική προτεραιότητα που συχνά καθορίζει ουσιώδεις επιλογές κατά την οικοδόμηση φιλοσοφικών συστημάτων. Η προσπάθεια αναίρεσης ακραίων σκεπτικιστικών υποθέσεων αποτελεί την αφετηριακή κίνηση του καρτεσιανού θεμελιοκρατικού προγράμματος. Επιτρέπει τη διαμόρφωση της «απόλυτης» θεώρησης της πραγματικότητας² και τη διατύπωση του κεντρικού ερωτήματος του οντολογικού ρεαλισμού.³ Οι εξελίξεις που ακολουθούν σημαδεύονται από τους ποικίλους μετασχηματισμούς αυτού του προγράμματος και της αντι-σκεπτικιστικής στρατηγικής που καθιστά αναγκαία. Έτσι η επιδίωξη της βεβαιότητας αναγορεύεται σε πρωταρχικό αίτημα των αναζητήσεων ορθολογιστών και εμπειριοκρατών. Συνάπτεται άμεσα με τη διασφάλιση των γνωστικών θεμελίων κάθε φιλοσοφικού αλλά και επιστημονικού εγχειρήματος. Και θα χρειαστεί ο επαναπροσανατολισμός της γνωσιοθεωρίας στη βάση νέων τοποθετήσεων του εικοστού αιώνα για να επιχειρηθούν διαφορετικές προσεγγίσεις στη σύλληψη αυτού του αιτήματος και τελικά να εγκαταλειφθεί ή να τροποποιηθεί ουσιαστικά και η ίδια η θεμελιοκρατική στάση που φαίνεται να το νομιμοποιεί.

Πράγματι, οι προοπτικές της σύγχρονης γνωσιοθεωρίας προσδιορίζονται από τα δεδομένα πρόσφατων φιλοσοφικών και μεταφιλοσοφικών συλλήψεων που επιβάλλουν την επανεξέταση των παραδοσιακών προβλημάτων για την καλύτερη κατανόηση και προσπάθεια επίλυσής τους. Η συνειδητοποίηση της σημασίας αυτών των δεδομένων καθιστά προφανή την ανάγκη μιας διεξοδικής θεώρησης του χώρου της γνωσιοθεωρίας. Και μια τέτοια θεώρηση δε μπορεί να αγνοεί τα κλασικά ερωτήματα και τις απαντήσεις που συνεχίζουν να αποτελούν τον πυρήνα των ενασχολήσεών της. Η προσαρμογή της μεθοδολογίας αντιμετώπισής τους στις σημερινές απαιτήσεις της φιλοσοφίας της γλώσσας και της φιλοσοφικής λογικής και ψυχολογίας μπορεί να επιτρέψει την ορθότερη εκτίμηση των διαστάσεών τους.

Στα πλαίσια αυτού του μετασχηματισμού της συνολικής οπτικής μας γωνίας, κάποια προβλήματα προσλαμβάνουν επίκαιρο χαρακτήρα. Η διερεύνησή τους αποτελεί την αφετηρία διαμόρφωσης συγκεκριμένων τάσεων και θέσεων που φιλοδοξούν να οδηγήσουν σε νέες αντιμετώπισεις παλαιών απορημάτων και σε λύσεις γενικότερης αξίας. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει κανείς το ζήτημα της δικαιολόγησης των πίστευων και τις αντίθετες προτάσεις του συνεκτισμού (coherentism) και της θεμελιοκρατίας (foundationalism).⁴

1. Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΙΣΤΕΩΝ

Ανεξάρτητα από την αναγνώριση ή την απόρριψη της σοβαρότητας κάποιων σκεπτικιστικών απειλών, οι λογικές σχέσεις των εννοιών της γνώσης και της πίστης συγκεντρώνουν την προσοχή των φιλοσόφων. Είναι πια γενικά παραδεκτό ότι ο ορισμός της γνώσης ως πίστης «δικαιολογημένης και αληθούς» χρειάζεται ουσιαστική συμπλήρωση αν όχι διόρθωση.⁵ Χωρίς όμως να προχωρήσουμε στη συστηματική αναζήτηση ενός ορισμού που θα μας επέτρεπε να καταλήξουμε σε σαφείς αρχές και σε σταθερά κριτήρια, μπορούμε να επισημάνουμε τη σημασία της προσεκτικής ανάλυσης των αντιλήψεων για τη «δικαιολόγηση» και των θεωριών της αλήθειας που υπεισέρχονται στο πεδίο της έρευνάς μας. Η διερεύνηση της δυνατότητας θεμελίωσης της γνώσης προϋποθέτει την εξέταση του χαρακτήρα της δικαιολόγησης των πίστων που διεκδικούν γνωστικό κύρος.

Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «γνώση» για να δηλώσουμε την κατάληξη κάποιας ιδιαίτερης νοητικής διεργασίας, συνήθως κάνουμε λόγο για τη διαμόρφωση μιας ορισμένης κατηγορίας «προτασιακών στάσεων» (propositional attitudes) του υποκειμένου.⁶ Τα ερωτήματα που καλούμαστε να απαντήσουμε αφορούν την υφή, την προέλευση και τον τρόπο υιοθέτησης, το περιεχόμενο και τα αντικείμενα αναφοράς αυτών των προτασιακών στάσεων. Αν τώρα δεχτούμε ότι οι προτασιακές στάσεις που χαρακτηρίζονται ως γνώσεις έχουν κατά κανόνα τον χαρακτήρα πίστων —συνειδητών ή μη—, γίνεται φανερή η ανάγκη μελέτης αυτών των πίστων. Και το πρώτο ίσως φιλοσοφικό πρόβλημα που πρέπει να μας απασχολήσει είναι εκείνο της προσπάθειας δικαιολόγησής τους. Η ικανοποιητική αντιμετώπισή του μπορεί να αποτελέσει το «κλειδί» για την διασφάλιση του κύρους που θέλουμε να αποδώσουμε στις πραγματικές γνώσεις.

Η ψυχολογία και η νευροφυσιολογία αποκαλύπτουν πολύτιμα στοιχεία σχετικά με τον τρόπο σχηματισμού των πίστων ως αφετηριακών δεδομένων των θεωρητικών και πρακτικών δραστηριοτήτων μας. Συντελούν στην καλύτερη κατανόηση της προέλευσης και της λειτουργίας τους από την εμπειρική σκοπιά της επιστημονικής εξήγησης. Η διαφοροποίηση όμως της φιλοσοφικής προοπτικής επιβάλλει την επιδίωξη της δικαιολόγησής τους υπό το πρίσμα βασικών γνωσιολογικών και μεταφυσικών αποριών. Σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του Kant στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου*, πρόκειται για την προσπάθεια απάντησης ερωτημάτων *quid juris* που πρέπει να αντιδιαστέλλονται από τα σχετικά με το *quid facti*.⁷ Ίσως η συζήτηση των εξελίξεων που επιδρούν καταλυτικά στη σύλληψη αυτών των αποριών μπορεί τελικά να οδηγήσει στην τροποποίηση ή και την εγκατάλειψη της καθιερωμένης διάκρισης φιλοσοφίας και επιστήμης και των δύο κατηγοριών ερωτημάτων. Αλλά, σ' αυτό το σημείο είμαστε υποχρεωμένοι να ξεκινήσουμε με την προβληματική της δικαιολόγησης των πίστων μέσα από την παραδοσιακή φιλοσοφική της προσέγγιση.

Αν αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η αξιοπιστία του συνόλου των πίστων που συγκροτούν το χώρο των νοητικών δραστηριοτήτων του υποκειμένου, είναι φυσικό να αναρωτηθούμε πρώτ' απ' όλα για τα ίδια τα κριτήρια της αξιοπιστίας και για τον τρόπο εφαρμογής τους. Γιατί η άμεση υιοθέτηση ορισμένων αρχών ή κρι-

τηρίων δε βασίζεται σε κάποια «ουδέτερη», κοινά παραδεκτή μεθοδολογική σύλληψη. Είναι φιλοσοφικά «φορτισμένη», κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στο μέτρο που φανερώνει κάποιες οντολογικές και γνωσιολογικές τοποθετήσεις. Έτσι, τα καρτεσιανά αιτήματα της βεβαιότητας και της προφάνειας των ιδεών μας, που ερμηνεύονται με την επίκληση των κριτηρίων της «καθαρότητας» και της «διακριτότητας», εμπνέονται από ένα απλό ψυχολογιστικό και ατομιστικό μοντέλο των «ιδεών», ως έσχατων συστατικών στοιχείων της σκέψης. Οι εμπειριοκράτες πολέμιοι της ορθολογιστικής γνωσιοθεωρίας αναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν το ίδιο μοντέλο και πολλές από τις αδυναμίες των προτάσεών τους οφείλονται στους εγγενείς περιορισμούς του. Ο Leibniz ανοίγει το δρόμο για την πρώτη «διόρθωση» του ψυχολογισμού με την έμφαση στις λογικές αρχές της «μη αντίφασης» και του «αποχρώντος λόγου», ως υποκείμενες αντίστοιχα στην αποκάλυψη «αληθειών του συλλογισμού» και «αληθειών περί των γεγονότων». ⁸ Ο Kant κάνει δυνατή την αναγνώριση της σημασίας των «κρίσεων» ως κατηγοριακών συνθετικών συναρτήσεων, χωρίς τις οποίες τα ατομικά νοητικά δεδομένα δε μπορούν να καταστούν αντικείμενα πίστης ή γνώσης και να χρησιμεύσουν άμεσα για την οποιαδήποτε αξιολόγηση των περιεχομένων της συνείδησής μας. Όμως η στροφή της φιλοσοφικής λογικής που θα επιτρέψει την αποφασιστική υπέρβαση του ψυχολογισμού συντελείται μόλις στα τέλη του 19ου αιώνα με το έργο του Frege. Παράλληλα, μετά την απομάκρυνση από τις παραδοχές της κλασικής ατομιστικής φιλοσοφικής ψυχολογίας, προετοιμάζονται οι εξελίξεις της φιλοσοφίας της γλώσσας και της φιλοσοφίας της επιστήμης, που θα οδηγήσουν στην ριζική αναθεώρηση του ατομισμού στο χώρο των θεωριών του νοήματος. ⁹

Ο προοδευτικός μετασχηματισμός των κριτηρίων για τη φερεγγυότητα των πίστευων παρακολουθεί τη διαμόρφωση καινοτόμων αντιλήψεων για το νόημα και τη φύση των εννοιών και των προτασιακών στάσεων και για τις λογικές τους σχέσεις. Η σύγχρονη γνωσιοθεωρία μπορεί τώρα να προχωρήσει σε μια πληρέστερη περιγραφή και αποτίμηση των κυρίαρχων μοντέλων δικαιολόγησης που εξακολουθούν να ισχύουν σε διάφορες παραλλαγές. Τα κριτήρια ελέγχου συγκεκριμένων πίστευων, τα οποία ενσωματώνουν, δε μπορούν να εξεταστούν *a priori* για να υποστηριχθεί η οποιαδήποτε προφανής αναγκαιότητα υιοθέτησής τους. Χρειάζεται να καταδειχθεί η λειτουργικότητά τους μέσα στα πλαίσια των εναλλακτικών μοντέλων. Γι' αυτό προέχει η ανάλυση επιχειρημάτων που αποβλέπουν στη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την υπεροχή μιας συνολικής αντιμετώπισης του προβλήματος δικαιολόγησης.

Δύο είναι οι κυριότερες μεθοδολογικές προοπτικές που καθορίζουν τις προτεινόμενες λύσεις. Οι προοπτικές αυτές τέμνονται σε κάποια σημεία και έτσι προκύπτουν ορισμένοι συνδυασμοί τοποθετήσεων. Από την σκοπιά της απλής ανίχνευσης και εξήγησης των σχέσεων ανάμεσα στις διάφορεςπίστεις, οι αντιτιθέμενες απόψεις συνοψίζονται στην παραδοσιακή προσέγγιση της *θεμελιοκρατίας* και τις νεότερες εκφάνσεις της, και στην πρόσφατα ανεπτυγμένη σύλληψη του *συνεκτισμού*. Ως προς τις ακριβείς δοξικές σχέσεις του υποκειμένου προς τις ίδιες του τις προτασιακές στάσεις γίνεται λόγος για *έσωθεν* ή για *έξωθεν* δικαιολόγηση. ¹⁰ Η συζήτησή μας στη συνέχεια θα εστιαστεί στην κριτική αντιπαράθεση στη διάστα-

ση της πρώτης προοπτικής. Μόνο μετά την παρουσίαση των πλεονεκτημάτων και των αδυναμιών των δύο κεντρικών μοντέλων θα επιχειρηθεί η σύνδεση με τους λόγους προτίμησης μιας «εσωτερικής» ή «εξωτερικής» μορφής δικαιολόγησης. Προτού όμως επεκταθούμε στις λεπτομέρειες των προκειμένων και των συλλογισμών της κάθε πλευράς, οφείλουμε να σταθούμε σε μια συνοπτική διατύπωση των ουσιωδών ισχυρισμών τους:

1) Σύμφωνα με τη θεμελιοκρατική θεώρηση, οιπίστεις μας χωρίζονται σε *βασικές* και *μη βασικές*. Ανάμεσα στις δύο κατηγορίες υφίσταται μια αναλλοίωτη ασυμμετρία. Οι πρώτες χαρακτηρίζονται από προνομιακό δοξικό (και γνωστικό) status,¹¹ ενώ οι δεύτερες μπορούν να συναχθούν άμεσα ή έμμεσα από αυτές και αντλούν τη δικαιολόγησή τους ακριβώς από τη δυνατότητα της συναγωγής. Οι πρώτες, που δε χρειάζονται στήριξη από άλλεςπίστεις, αποτελούν τα θεμέλια του γνωστικού μας οικοδομήματος. Αν μάλιστα δεχθούμε ότι έχουμε να κάνουμε με μια ιεραρχία συναγωγών από τις θεμελιώδεις αρχικέςπίστεις, μπορούμε να φανταστούμε το οικοδόμημα σα μια πυραμίδα.

2) Η αμφισβήτηση της ορθότητας αυτού του μοντέλου προσανατολίζει τους φιλοσόφους στην επεξεργασία των υποθέσεων του συνεκτισμού: Οιπίστεις μας δεν πρέπει να διακρίνονται σε βασικές ή θεμελιώδεις και μη. Η δικαιολόγηση μιαςπίστης έγκειται στην ένταξή της σε ένα συνεκτικό σύνολο και στις αλληλοεξαρτήσεις της με τα άλλα μέλη αυτού του συνόλου. Αποτελεί συνάρτηση του βαθμού συμβολής της στη συνοχή του. Η εικόνα, η οποία σχηματίζεται δε μοιάζει με κάποιο γραμμικά επεκτεινόμενο οικοδόμημα, αλλά με ένα περίπλοκο πλέγμα, μετατοπιζόμενων κόμβων. Η κατασκευή του συνόλου τωνπίστεων έχει μάλιστα παρομοιαστεί με μια σχεδιά ή πλοίο που επισκεύαζεται κατά τη διάρκεια του πλου με την επαναχρησιμοποίηση των ίδιων υλικών, συχνά σε διαφορετικά σημεία.¹²

α) Η δικαιολόγηση μιαςπίστης δεν είναι εφικτή χωρίς την παράλληλη διαμόρφωση των κατάλληλων «εσωτερικών» καταστάσεων του υποκειμένου. Πέρα από τις οποιεσδήποτε άλλες λογικές και φυσικές συνθήκες πραγμάτωσής της, εξαρτάται και από την ένταξή της στο ίδιο το δοξικό σύστημα του φορέα της. Η ορθότητά της πρέπει να μπορεί να αναγνωρισθεί «έσωθεν», ως ουσιώδης συνέπεια της νοητικής διαδικασίας πρόσκτησής της, και να αποτελεί αντικείμενοπίστης «δεύτερου επιπέδου» (πίστη για τη δικαιολογημένηπίστη).

β) Αντίθετα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η δικαιολόγηση τωνπίστεων δεν έχει ουσιώδη σύνδεση με τη δυνατότητα άμεσης, εσωτερικής σύλληψής της. Αρκεί να πληρούνται οι αναγκαίοι και επαρκείς όροι κάποιας «έξωθεν» δικαιολόγησής της. Και οι όροι αυτοί πρέπει να αναζητηθούν εξ ολοκλήρου στο βαθμό ή στην πιθανότητα προσέγγισής της στην αλήθεια και στην αιτιώδη «καταγωγή» της, που τη συνδέει με το σωστό τρόπο με την «εξωτερική» πραγματικότητα. Η φερεγγυότητα αυτού του τρόπου σύνδεσης, αποτελεί ενδεχομενική ιδιότητα της πρόσβασης των αισθητηριακών και νοητικών μας λειτουργιών στην πραγματικότητα. Είναι αντικειμενικά διερευνήσιμη, αλλά όχι κατ' ανάγκη και εσωτερικά προσδιορίσιμη.

Αυτή η πρόχειρη σκιαγραφία της θεματικής της δικαιολόγησης υποδεικνύει

τις κατευθύνσεις που πρέπει να ακολουθήσουμε για να αποπειραθούμε να απομονώσουμε και κατά το δυνατό να απαντήσουμε συγκεκριμένα ερωτήματα σχετικά με τις σύγχρονες αντιλήψεις.

Πρώτ' απ' όλα πρέπει να γίνει κατανοητή η μακρόχρονη επικράτηση της θεμελιοκρατικής παράδοσης. Ο εντοπισμός των αφετηριακών παραδοχών που έπαιξαν το ρόλο αξιωμάτων στη νεότερη γνωσιοθεωρία θα μας βοηθήσει να εκτιμήσουμε την *εκ πρώτης όψεως* αναντίρρητη προφάνεια των καρτεσιανών και μετακαρτεσιανών υποθέσεων. Η μελέτη κάποιων μεταγενέστερων προτύπων επιχειρημάτων θα φωτίσει την πειστικότητα μορφών θεμελιοκρατίας που αποφεύγουν πολλές από τις αδυναμίες των κλασικών παραλλαγών. Εδώ θα χρειαστεί να αναρωτηθούμε για τη σημασία και την ισχύ της διάκρισης μεταξύ κατηγοριών πίστεων, για τη δυνατότητα ιεραρχικής διάταξής τους, και για τις αρχές που προσδιορίζουν τις σχέσεις συναγωγής ή λογικής μετάβασης από βασικές σε μη-βασικές κατηγορίες.

Η συζήτηση μιας σειράς αποριών του θεμελιοκρατικού μοντέλου θα μας υποχρεώσει να στραφούμε στο εναλλακτικό πρότυπο του συνεκτισμού. Εδώ θα σταθούμε στην εξέταση των κύριων χαρακτηριστικών του και στην υποστήριξη των αρχών του, με αναφορά σε διάφορες αποφασιστικές εξελίξεις της φιλοσοφίας του εικοστού αιώνα. Θα καταγραφούν οι επικρατέστερες προτάσεις για τον ορισμό της έννοιας της συνοχής και θα επισημανθούν κάποιες δυσκολίες. Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στην παρουσίαση γενικών και ειδικών αντιρρήσεων και θα γίνει προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων που φαίνεται να ανακύπτουν κατά την κατασκευή του μοντέλου. Η αξιολόγηση των ευρύτερων μεταφυσικών υποδηλώσεων της επιλογής του συνεκτισμού και ενδεχόμενων μεταφιλοσοφικών συνεπειών της υιοθέτησής της θα επιχειρηθεί με στόχο την αναζήτηση κάποιας μετριοπαθούς και λειτουργικής παραλλαγής.

2. ΘΕΜΕΛΙΟΚΡΑΤΙΑ

2.1. Κλασική θεμελιοκρατία

2.1.1. Η ορθολογιστική πρόταση

Όπως έχει ήδη τονιστεί στα πλαίσια των σύντομων εισαγωγικών μας παρατηρήσεων, η νεότερη γνωσιοθεωρία αναπτύσσεται μέσα από την επεξεργασία ορισμένων αρχικών υποθέσεων και παραδοχών. Ο μεθοδολογικός σκεπτικισμός του Descartes, επινοημένος για να στηρίξει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα μεταφυσικών αναζητήσεων,¹³ δραματοποιεί το ενδεχόμενο καθολικής, συστηματικής πλάνης και προβάλλει έντονα το αίτημα θεμελίωσης του γνωστικού μας οικοδομήματος. Οι υποθέσεις του «ονείρου», που δε μπορούμε να διακρίνουμε από τις οικειότερες εντυπώσεις της εγρήγορσης και του «κακόβουλου δαίμονα», που έχει τη δύναμη να μας εξαπατά ακόμη και για τα απλούστερα και προφανέστερα εννοιολογικά μας δεδομένα, παρ' όλη την απιθανότητά τους, δε μπορούν να αποκλειστούν εκ προοιμίου ως λογικά αδύνατες. Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να αμφιβάλλουμε για τις πληροφορίες που μας παρέχουν οι αισθήσεις, αλλά και ο νους, προτού αποκαλύψουμε και ελέγξουμε τις βάσεις των καθημερινών πίστεών μας.

Τα υλικά κατασκευής αυτών των βάσεων αποτελούν κάποιες «ιδέες», προφανή αντικείμενα στοιχειωδών «σκέψεων» (cogitationes). Ως κριτήρια της αξιοπιστίας τους προτείνονται η «καθαρότητα» και η «διακριτότητα» τους και ως εγγύηση των κριτηρίων η ύπαρξη του παντοδύναμου αλλά και πανάγαθου Θεού, που έχει σχεδιάσει και παρακολουθεί τη λειτουργία του αντιληπτικού και του όλου γνωστικού μας μηχανισμού. Η εφαρμογή τους κατά τη σύλληψη της πρωταρχικής βεβαιότητας της πνευματικής μας υπόστασης, που αντίθετα με την υλική της ενσάρκωση δε μπορεί με τίποτα να αμφισβητηθεί, επιτρέπει την διατύπωση του επιχειρήματος του cogito (-ergo- sum), χωρίς την οποιαδήποτε υπερβατική αναφορά.¹⁴

Είναι πολλά τα προβλήματα των καρτεσιανών επιχειρημάτων που αποτελούν τον πυρήνα των *Στοχασμών πάνω στην Πρώτη Φιλοσοφία*. Και αν ακόμα δεχθεί κανείς τη συλλογιστική εγκυρότητα της «απόδειξης» του cogito, δεν είναι διόλου εύκολο να παραβλέψει την κυκλικότητα της χρησιμοποίησης των κριτηρίων αξιοπιστίας των ιδεών κατά τις έτσι κι αλλιώς συζητήσιμες «αποδείξεις» για την ύπαρξη του υπέρτατου θεϊκού εγγυητή τους.¹⁵ Εδώ όμως δε χρειάζεται να επιμείνουμε στα σφάλματα της καρτεσιανής συλλογιστικής. Ούτε πρόκειται να ασχοληθούμε με τα ουσιώδη γνωσιοθεωρητικά και οντολογικά της συμπεράσματα. Μας ενδιαφέρουν πρώτιστα οι προϋποθέσεις της και ο μετασχηματισμός της μέσα από τη διαμάχη ορθολογισμού - εμπειριοκρατίας.

Πράγματι ορισμένες σιωπηρές παραδοχές που υπόκεινται στην όλη μεθοδολογία του Descartes σημαδεύουν τις μετέπειτα εξελίξεις. Η χαρακτηριστική «στροφή στο υποκείμενο», η οποία εντοπίζεται στο έργο του, αναγγέλλει την επικράτηση μιας σταθερής αντίληψης εσωτερικής ενάργειας ή «γνωσιολογικής διαφάνειας». Η αντίληψη αυτή υπαγορεύει την πεποίθηση ότι όλες οι πνευματικές μας λειτουργίες και τα αντικείμενά τους μας είναι κατά κάποιο τρόπο συνειδητά. Αλλά η σπουδαιότερη ίσως συνέπειά της είναι η άποψη ότι η άμεση γνώση των νοητικών μας καταστάσεων και των περιεχομένων τους είναι βέβαιη και αλάνθαστη. Οι κρίσεις μας που αφορούν το εσωτερικό της πνευματικής μας ζωής δε μπορούν να σφάλουν.¹⁶ Παρέχουν το πρότυπο της εφαρμογής κριτηρίων αλήθειας. Και δεν είναι τυχαίο το ότι η προφάνεια της αυτοσυνειδησίας της ύπαρξης δεν κινδυνεύει από καμιά αμφιβολία. Έτσι, το μέτρο της αντικειμενικής θεώρησης γίνονται οι φαινομενολογικές ιδιότητες της σύλληψης «καθαρών και διακριτών» ιδεών. Η εσωτερική «όραση» του υποκειμένου, καθοδηγημένη από την κατάλληλη μέθοδο, μπορεί να αποφύγει τη σύγχυση των δεδομένων των αισθήσεων. Επιτυγχάνει να διασφαλίσει τη γνώση «από μέσα προς τα έξω», από την αυτοαποκαλυπτόμενη πνευματική υπόσταση της ψυχής μέχρι τα υλικά όντα του εξωτερικού κόσμου, που η ουσία τους φανερώνεται μέσα από την a priori ορθολογική ανάλυση έμφυτων ιδεών.

Οι υποδηλώσεις αυτές της γνωσιολογικής διαφάνειας διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτούνται οι κύριες θέσεις της θεμελιοκρατίας στην κλασική της μορφή. Η παραδειγματική σαφήνεια και βεβαιότητα των κρίσεων για το περιεχόμενο της σκέψης, στηρίζει την αρχή ασυμμετρίας μεταξύ κατηγοριών πίστευων. Οι βασικέςπίστεις, αλάνθαστες και μη επιδεχόμενες διόρθωση, είναι οι ορθά σχηματισμένες, ευκρινείςπίστεις που αναφέρονται άμεσα στα στοιχεία της εσωτερικής διάστασης του υποκειμένου. Όλες οι υπόλοιπες, ανήκουν στο σύνολο

των μη βασικών πίστευων, που μπορούν να συναχθούν από τις πρώτες. Και, όπως θα τονιστεί στη *Λογική του Port Royal*,¹⁷ τα έσχατα, απλά και μη περαιτέρω αναγώγιμα στοιχεία τα οποία συναντά η συνείδησή μας είναι οι ιδέες. Ξεκινώντας από μια διαφορετική θεωρία προέλευσης και σχηματισμού των ιδεών, οι εμπειριοκράτες θα προτείνουν την επικρατέστερη ίσως εκδοχή της κλασικής θεμελιοκρατίας, υπογραμμίζοντας τον εμπειρικό χαρακτήρα των βασικών πίστευων και δίνοντας μια εναλλακτική ερμηνεία της άμεσης ή «αυτόματης» δικαιολόγησής τους.

2.1.2. Η εμπειριοκρατική άποψη

Η εμπειριοκρατική αντιπαράθεση στην καρτεσιανή θεμελιοκρατία και στις μεταγενέστερες τάσεις της ορθολογιστικής παράδοσης της νεότερης περιόδου δεν επηρεάζει την ανεπιφύλακτη αποδοχή των κλασικών θεμελιοκρατικών αιτημάτων. Η σαφής διάκριση μεταξύ βασικών και μη πίστευων εξακολουθεί να ισχύει. Η επιστημική προτεραιότητα του «εσωτερικού χώρου» του πνεύματος του υποκειμένου δεν τίθεται σε αμφισβήτηση. Οι ιδέες δεν παύουν να αποτελούν τα έσχατα αντικείμενα των νοητικών μας διεργασιών: είτε συνιστούν ακριβείς «παραστάσεις» ανεξάρτητων, «εξωτερικών» υποστάσεων, είτε ταυτίζονται με τη μόνη πραγματική διάσταση άυλης υφής, που κατά κάποιο τρόπο υφίσταται «μέσα» στο πνεύμα ανθρωπίνων υποκειμένων ή και του ίδιου του Θεού, είτε πάλι μπορούν να περιγραφούν μόνο ως προϊόντα αισθητηριακών εντυπώσεων που δεν εξασφαλίζουν τις δομικές αρχές κάποιας σταθερής οντολογίας. Από τον παραστατικό ρεαλισμό του Locke, ως τη φαινομενοκρατία του Berkeley και το σκεπτικισμό του Hume κυριαρχεί η πεποίθηση ότι οι σύνθετεςπίστεις μας για τη σύσταση του κόσμου στον οποίο ανήκουμε συνάγονται άμεσα ή έμμεσα από απλές, βασικέςπίστεις.¹⁸ Η σημαντική διαφορά από τους ορθολογιστές έγκειται στην αντίληψη ότι αυτές οι απλέςπίστεις δεν αφορούν έμφυτες ιδέες που προβάλλουν μετά την κατάλληλη λογική διερεύνηση των περιεχομένων της σκέψης, αλλά σχεδόν αποκλειστικά «εγγραφές» της αισθητηριακής μας εμπειρίας στο «λευκό χάρτη» του νου.

Κατ' αυτό τον τρόπο, αν εξαιρέσουμε τιςπίστεις που παράγονται από τις κενές εμπειρικών δεδομένων λογικές «σχέσεις ιδεών», η διαδικασία δικαιολόγησης όλων των σύνθετων εμπειρικών πίστευων συνοψίζεται στην αναγωγή τους στην άμεση σύλληψη αισθητηριακών καταστάσεων του υποκειμένου. Οι προφανείς και αλάνθαστες —μη επιδεχόμενες διόρθωση—πίστεις είναι τελικά εκείνες που είτε αποτελούν τα αξιώματα κάποιας σιωπηρής σύμβασης, είτε αποτυπώνουν στιγμές και στοιχεία της άμεσης προσβολής των αισθήσεών μας από συγκεκριμένα ερεθίσματα.¹⁹ Η βεβαιότητά τους δε μπορεί να αμφισβητηθεί. Εκείνο μόνο που γεννά φιλοσοφικές απορίες και μπορεί να οδηγήσει σε σκεπτικιστικές ανησυχίες χιουμιανού τύπου είναι το πρόβλημα της επαγωγικής επέκτασης του δοξικού μας συστήματος και της δυνατότητας συγκρότησης κάποιας οντολογίας με λογική συνοχή.

Σ' αυτό όμως το σημείο πρέπει να παρακάμψουμε τα γενικότερα ερωτήματα για τη δικαιολόγηση των μη βασικών πίστευων και για το φάσμα θεμιτής ανάπτυξής της.²⁰ Σκοπός μας είναι η απλή διακρίβωση των εμπειριστικών αρχών που αναδεικνύονται σε λειτουργικό πρότυπο της κλασικής θεμελιοκρατίας. Στο μέτρο που το πεδίο της σύγχρονης διερεύνησής μας ορίζεται κυρίως από τις συντεταγμένες της αναλυτικής φιλοσοφίας, είναι αναγκαίο να αναγνωρισθεί ο πρωτεύων ρόλος της

εμπειριοκρατικής παράδοσης μέχρι και τον Russell και τους λογικούς θετικιστές. Έτσι, η συζήτησή μας στη συνέχεια θα παραπέμπει κατά κανόνα στο θεμελιοκρατικό πρότυπο αυτής της παράδοσης, παρά στην εξίσου σημαντική, αρχική ορθολογιστική προσέγγιση που θα εξελιχθεί σε ενδιαφέρουσες ποικιλίες μέχρι και τον Husserl.²¹

Συγκεκριμένες λοιπόν, εμπειρικά διαμορφωμένεςπίστεις, εκφραζόμενες σε υποκειμενικές ατομικές κρίσεις του τύπου «το χ είναι στοιχείο αίσθησης α», «το ψ είναι στοιχείο αίσθησης β», και όχι a priori ενοράσεις αληθειών όπως «η ουσία του πνεύματος είναι η σκέψη», «η ουσία της ύλης η έκταση», απαρτίζουν, σύμφωνα με αυτή την άποψη, τα θεμέλια πάνω στα οποία θα ανεγερθεί το δοξικό οικοδόμημα. Η ασυμμετρία κατά τη δικαιολόγηση των βασικών και των συναγόμενων από αυτές πίστεων εξηγείται από την αλάνθαστη αμεσότητα των αισθητηριακών δεδομένων που δεσπόζει στο διαφανή γνωσιολογικό μας χώρο και παρέχει την πρώτη ύλη για κάθε δικαιολογημένη προτασιακή στάση. Τα κριτήρια της βεβαιότητας δε μπορούν να αναζητηθούν στην προφάνεια έμφυτων ιδεών, γιατί οποιοδήποτε «ευδιάκριτο» και εναργές αντικείμενο της νόησης είναι, κατά την εμπειριοκρατική αντίληψη, δυνατό να αναχθεί σε στοιχεία της αίσθησης. Πριν από τις εννοιολογικές σχέσεις που προβάλλουν στις προκείμενες των καρτεσιανών στοχασμών, η εσωτερική εποπτεία αποκαλύπτει μια σειρά λιγότερο ή περισσότερο έντονων εντυπώσεων, για τη φύση και το περιεχόμενο των οποίων δε μπορεί να αμφιβάλλει κανείς.

2.1.3. Η υπερβατολογική θεώρηση

Υπάρχουν φυσικά πολλές παραλλαγές των παραπάνω μορφών κλασικής θεμελιοκρατίας. Η ανάλυσή τους δεν έχει θέση στα πλαίσια αυτής της εργασίας και θα μπορούσε να αποτελέσει το θέμα μιας ειδικής ιστορικής μελέτης. Προτού όμως προχωρήσουμε στην απομόνωση ορισμένων σύγχρονων απογόνων τους, αξίζει να αναφερθούμε συνοπτικά στην ιδιαίτερη περίπτωση της υπερβατολογικής προσέγγισης στο πρόβλημα, όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο του Kant.

Η δικαιολόγηση των οποιωνδήποτε πίστεων φιλοδοξούν να χαρακτηρίζονται ως γνώσεις κάποιας αντικειμενικής πραγματικότητας δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την δικαιολόγηση ορισμένων βασικών πίστεων που αφορούν τη δομή του κόσμου της εμπειρίας μας και που εκφράζονται μέσα από καθολικές και αναγκαίες, συνθετικές a priori κρίσεις. Η αισθητηριακή μας πρόσβαση στην «ύλη» των φαινομένων δε θα αρκούσε από μόνη της, όχι μόνο για την ικανοποιητική δικαιολόγηση, αλλά ούτε καν για τη στοιχειώδη οργάνωση των απλών εμπειρικών πίστεων. Είναι απαραίτητη η παράλληλη «συγκρότηση» της «μορφής» των φαινομένων μέσα από τις a priori εποπτείες της αισθητικότητας και κατηγορίες της νόησης. Η «υπερβατολογική παραγωγή» αυτών των «συναρτήσεων» σύνθεσης των εμπειρικών δεδομένων, επιτρέπει τη φιλοσοφική δικαιολόγηση θεμελιωδών πίστεων σχετικών με την υφή κάθε γνωστικά προσιτού σε εμάς κόσμου. Η δικαιολόγηση συγκεκριμένων εμπειρικών πίστεων επιτυγχάνεται, πριν απ' όλα, με την κατάδειξη της συμφωνίας τους με τους a priori όρους δυνατότητας της γνώσης και τη συμμόρφωση του τρόπου σχηματισμού τους με τις ρυθμιστικές αρχές της επιστημονικής έρευνας.²²

Είναι σαφές ότι το καντιανό θεμελιοκρατικό πρόγραμμα ξεκινά από τις αναγκαίες συνθήκες της ανθρώπινης εμπειρίας για να τονίσει το βασικό χαρακτήρα εκείνων των πίστεων που συλλαμβάνουν αυτές ακριβώς τις συνθήκες, και που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «υπερβατολογικές»: όπως, για παράδειγμα, «ο κόσμος των φαινομένων πρέπει να διέπεται από την αρχή της αιτιότητας». Η ασυμμετρία της δικαιολόγησης όλων των υπολοίπων προκύπτει από την αναγκαιότητα σύνδεσής της με τις θεωρούμενες ως θεμελιώδεις.

Και πάλι δε θα επιχειρήσουμε σ' αυτή τη φάση να απαντήσουμε στα διάφορα ερωτήματα που μπορούν να εγερθούν σχετικά με τα είδη μη βασικών πίστεων και τους τρόπους συναγωγής τους, ή «μετάβασης» σε αυτές από τις βασικές. Εκείνο που πρέπει να υπογραμμιστεί είναι ότι ο Kant εγκαταλείπει σε σημαντικό βαθμό το δόγμα της γνωσιολογικής διαφάνειας και την «εικονική» αντίληψη περί ιδεών και εννοιών με όλες της τις υποδηλώσεις νοητικής αμεσότητας και προφάνειας. Η βεβαιότητα των υπερβατολογικών πίστεων δεν συνάπτεται με το βαθμό ενάργειας ή ευκρίνειας κάποιων ψυχολογικών δεδομένων, καθώς οι κατηγορίες δεν είναι ιδέες αλλά συναρτήσεις λειτουργικής ενότητας των εμπειρικών παραστάσεων. Δεν είναι απαραίτητο να επιτευχθεί κάποια άμεση εσωτερική εποπτεία για να γίνει κατανοητή η υπερβατολογικά αναγκαία αλήθεια των συνθετικών *a priori* κρίσεων. Το κριτήριο της ισχύος των βασικών πίστεων και της εγκυρότητας ορισμένων μη εμπειρικών εννοιών είναι ανεξάρτητο και από αυτήν ακόμα τη συνειδητότητά τους. Όπως μάλιστα καταδεικνύεται με τα επιχειρήματα της «αναίρεσης του ιδεαλισμού» της Β' έκδοσης της *Κριτικής του καθαρού λόγου*,²³ πίστεις που αφορούν την «εξωτερική» πραγματικότητα, είναι ουσιαστικά ασφαλέστερες από εκείνες που ενσωματώνουν αποκλειστικά στοιχεία του «εσωτερικού» της εμπειρίας μας (όπως στη συνείδηση της συνέχειας μέσα στο χρόνο). Ίσως οι τελευταίες δεν είναι καν δυνατό να προηγηθούν λογικά και χρονικά των πρώτων.²⁴

2.2. Σύγχρονη θεμελιοκρατία

2.1.0. Ιδιαίτερα γνωρίσματα

Οι απόψεις που παρουσιάστηκαν καλύπτουν το φάσμα των σπουδαιότερων μορφών της νεότερης θεμελιοκρατίας στις αρχικές τους αποκρυσταλλώσεις. Τώρα, όπως ήδη έχουμε σημειώσει, μιλώντας για κλασική θεμελιοκρατία θα εννοούμε κυρίως την εμπειριοκρατική εκδοχή της. Πέρα όμως από την αναγνώριση της επιβίωσης αυτής της εκδοχής μέχρι και την εποχή μας, μια εισαγωγή στις σύγχρονες συζητήσεις οφείλει να σταθεί στα ιδιαίτερα γνωρίσματα των πιο πρόσφατων θεμελιοκρατικών αντιλήψεων. Γι' αυτό θα χρειαστεί να γίνει αναφορά στη σκέψη κάποιων χαρακτηριστικών εκφραστών τους.

Αυτό που μπορούμε να θεωρήσουμε ως βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο των σημερινών εξελίξεων, ανεξάρτητα από συγκεκριμένες θέσεις και αναλύσεις, είναι κυρίως η συνειδητή τοποθέτηση απέναντι στο πρόβλημα. Διατυπώνονται με σαφήνεια οι λόγοι προτίμησης ορισμένων λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακών απαντήσεων. Παράλληλα αναλαμβάνεται η διεξοδική προσπάθεια υπεράσπισης συμπερασμάτων που υφίστανται σοβαρή κριτική από τους εκπροσώπους αντι-θεμε-

λιοκρατικών προσεγγίσεων. Φιλόσοφοι όπως ο Descartes, ο Hume, ή σε κάποιο βαθμό ακόμα και ο Kant, φαίνονταν να υιοθετούν πολλές μεθοδολογικές και ουσιώδεις παραδοχές στα πλαίσια των γνωσιοθεωρητικών τους προγραμμάτων, χωρίς την ενεργοποίηση κάποιας ικανοποιητικής συλλογιστικής. Και στη συλλογιστική αυτή εμπλέκονται το σύνολο των κεντρικών εννοιών και των σχεδόν αξιωματικών προϋποθέσεων που προσδιορίζουν την παραδοσιακή στρατηγική. Τα παλαιά αφηρητικά «δεδομένα» υποβάλλονται σε προσεκτικό έλεγχο.

Μέσα σ' αυτό το πνεύμα κινούνται οι θεωρητικοί της σύγχρονης θεμελιοκρατίας. Η καλύτερη αντιμετώπισή τους μπορεί να επιτευχθεί με την απομόνωση όχι μόνο των αρχών που ενστερνίζονται αλλά κυρίως και των επιχειρημάτων που χρησιμοποιούν για να τις υποστηρίξουν ή για να εξηγήσουν την εφαρμογή τους.

2.2.1. Οι αρχές και οι έννοιες

Οι δύο γενικότερες αρχές που γίνονται άμεσα ή έμμεσα αποδεκτές από τους περισσότερους οπαδούς της θεμελιοκρατίας, επεξηγημένες, συμπληρωμένες και εφαρμοσμένες κατά πολλούς τρόπους, είναι οι ακόλουθες:

Θ1 Υπάρχουν δύο μορφές δικαιολόγησης των πίστευων: αυτή που στηρίζεται σε κάποια συναγωγή και εκείνη που δεν απαιτεί καμιά συναγωγή, και

Θ2 Οι βασικές πίστεις δε δικαιολογούνται ποτέ, ούτε εν μέρει, με αναφορά στις μη βασικές.²⁵

Εδώ πρέπει να παρατηρηθεί ότι η δεύτερη αρχή, διατυπωμένη σκόπιμα στην πιο ακραία μορφή της, ορίζει την ασυμμετρία των δύο κατηγοριών πίστευων, που διακρίνονται με κριτήριο το είδος ή τον τρόπο της δικαιολόγησης. Είναι δύσκολο για τους φιλοσόφους της εποχής μας να την ασπασθούν απόλυτα, χωρίς να λάβουν υπόψη τους πιθανές αντιρρήσεις, ενώ η κλασική θεμελιοκρατία —εμπνεόμενη από τις απλοϊκές συλλήψεις του ακραιφνούς εμπειρισμού ή ορθολογισμού— δε φαίνεται να είναι σε θέση να αμφισβητήσει την ισχύ της. Όπως μάλιστα θα δούμε και παρακάτω, το πειστικότερο παραδοσιακό θεμελιοκρατικό επιχείρημα μάλλον υπαγορεύει την υιοθέτησή της. Αντίθετα, η πρώτη αρχή αξιοποιείται ως ουσιαστική μεθοδολογική προϋπόθεση και από τους μετριοπαθέστερους εκπροσώπους των παλαιότερων και των νεότερων τάσεων. Τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια αφορούν τις σχέσεις των δύο θεμελιοκρατικών αρχών και των επιχειρημάτων που τις στηρίζουν, το ακριβές νόημα των εννοιών που περικλείουν, τις κυριότερες δυνατές ερμηνείες τους και τα προβλήματα που τις καθιστούν στόχο έντονης κριτικής.

Η πρώτη απορία που ανακύπτει κατά την προκαταρκτική εξέταση των διαστάσεων αυτών των ερωτημάτων επικεντρώνεται στο νόημα της «συναγωγικής» (inferential) δικαιολόγησης που χαρακτηρίζει τις μη βασικές πίστεις. Η «συναγωγή» για την οποία γίνεται λόγος μπορεί να έχει τη μορφή της επαγωγής, όπως κατ'εξοχήν συμβαίνει στην περίπτωση της κλασικής εμπειριστικής θεμελιοκρατίας, ή της παραγωγής από προφανείς καθολικές αλήθειες, ή, συνηθέστερα, να αναφέρεται σε συνδυαστικές νοητικές διεργασίες που ανιχνεύουν περίπλοκες λογικές σχέσεις. Όπως και να έχει το πράγμα, πέρα από την κάποια αοριστία στην ανάλυση αυτών των διεργασιών είναι αναγκαία η επισήμανση των δυσκολιών επαρκούς δι-

καιολόγησης των ίδιων των λογικών κανόνων που τους διέπουν, (και ιδιαίτερα της επαγωγής). Και χρειάζεται να δοθεί ειδική προσοχή στην αντιμετώπισή τους.

Ένα άλλο, συμπληρωματικό και εξίσου σοβαρό αίτημα εννοιολογικής διακρίβωσης μας επιβάλλει να διερευνήσουμε τα προτεινόμενα ανεξάρτητα κριτήρια ένταξης στην κατηγορία των βασικών πίστευων. Υπάρχουν άραγε κάποια ουσιώδη γνωρίσματα που μπορούμε να τους αποδώσουμε και που να μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη μη συναγωγική δικαιολόγησή τους; Ποια είναι η φύση τους και πώς κατορθώνουμε να τα ανιχνεύσουμε;

Έχουμε ήδη χρησιμοποιήσει μερικούς από τους όρους που έχουν αποκτήσει τεχνικό νόημα και έχουν σε διάφορες ιστορικές στιγμές συνδεθεί με τον εντοπισμό των θεωρουμένων βασικών πίστευων. Ανάμεσά τους περιγραφικά επίθετα ή περιφράσεις όπως: *άμεσες, προφανείς, βέβαιες, αναμφίβολες, απόλυτα ασφαλείς, αλάνθαστες, μη επιδεχόμενες διόρθωση* και, όπως κατ' επέκταση θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, *μη απορρίψιμες*. Είναι πολύ εύκολο να καταλάβει κανείς τη φυσική προέλευσή τους και να εξηγήσει την ψυχολογιστική ερμηνεία που τους πρωτοδόθηκε κάτω από το καρτεσιανό πρίσμα της γνωσιολογικής διαφάνειας. Η διεξοδική αξιολόγησή τους ως κριτηρίων προτασιακών στάσεων βασικού χαρακτήρα, θα απαιτούσε την προσεκτική αποτύπωση της λογικής τους γεωγραφίας και την εκτίμηση του ειδικού ρόλου τους κατά την ανάπτυξη επιχειρημάτων. Εδώ μπορούμε να περιοριστούμε στην επιλογή κάποιων ορισμών από τη σύγχρονη βιβλιογραφία που παρέχουν το στίγμα των πιο πρόσφατων αντιλήψεων, και που φαίνονται, στο μέτρο του δυνατού, να αποφεύγουν τον ψυχολογισμό, τουλάχιστον στην αφελέστερη μορφή του. Οι απλούστεροι από αυτούς είναι απαραίτητοι για την καλύτερη κατανόηση και επεξεργασία αξιωμάτων της κλασικής θεμελιοκρατίας:

(ΑΛ) *Μια πίστη είναι αλάνθαστη εάν και μόνον εάν από τη φύση της δεν υπάρχει πιθανότητα σφάλματος στη σύλληψη του περιεχομένου της.*

(ΑΝ) *Μια πίστη είναι αναμφίβολη εάν και μόνο εάν κανείς δεν θα μπορούσε ποτέ να έχει λόγο να αμφιβάλλει γι' αυτήν.*

(ΜΔ) *Μια πίστη ορίζεται ως μη επιδεχόμενη διόρθωση εάν και μόνον εάν δεν θα μπορούσε κανείς ποτέ να τη διορθώσει.²⁶*

Εκτενέστερους και πιο περίτεχνους ορισμούς συναντά κανείς στο έργο του R. Chisholm που, σε μια προσπάθεια διασάφησης των εννοιών των θεμελιοκρατικών προκειμένων, εισηγείται ειδικότερη ορολογία και αναλυτικότερη διατύπωση των υποδηλώσεών τους. Κατ' αυτόν ο προσδιορισμός των ιδιοτήτων των προφανών πίστευων πρέπει να ξεκινήσει από την φαινομενολογική έννοια της ιδιότητας «αυτοπαρουσίας» κάποιων συνειδησιακών καταστάσεων:

(ΑΠ) *Αν η ιδιότητα του να είναι κανείς Κ είναι αυτοπαρουσιαζόμενη, τότε, για κάθε (υποκείμενο) χ, εάν το χ έχει την ιδιότητα να είναι Κ και εξετάζει την κατοχή αυτής της ιδιότητας, τότε είναι βέβαιο για το χ ότι είναι τότε Κ.²⁷*

Η «αυτοπαρουσιαζόμενη ιδιότητα του να είναι κανείς Κ», συνίσταται στο να βρίσκεται το υποκείμενο σε κάποια συνειδησιακή κατάσταση, αισθητηριακού, θυ-

μικού ή νοητικού περιεχομένου, όπως, για παράδειγμα, να νιώθει λυπημένος, να σκέφτεται ή να πιστεύει κάτι συγκεκριμένο, να υφίσταται κάποια αίσθηση χρώματος — «χρωματική εμφάνιση», σύμφωνα με τους όρους του Chisholm.

Η απλή εξέταση, ή «θεώρηση» μιας τέτοιας ιδιότητας επιτρέπει στο υποκείμενο να την αποδώσει αυτόματα και με βεβαιότητα στον εαυτό του. Όμως ανάμεσα στις καταστάσεις αυτού του είδους μπορεί κανείς να εντοπίσει και εκείνες που μας επιτρέπουν να μιλάμε για την προφανή εμφάνιση «αντικειμένων» που προβάλλουν μέσα από τις αυτοπαρουσιαζόμενες ιδιότητες της συνείδησης.

(ΠΕ) Για κάθε (υποκείμενο) χ , εάν υπάρχει κάποιος τρόπος εμφάνισης που, (α) είναι αυτοπαρουσιαζόμενος και (β) το χ υφίσταται αυτό τον τρόπο εμφάνισης, τότε, εφόσον το χ εξετάζει αυτό το γεγονός και δεν προκύπτει καμιά επιστημική υποψία γι' αυτό, είναι προφανές ότι: υπάρχει κάτι που εμφανίζεται στο χ κατ' αυτό τον τρόπο.

Και για ότι αφορά τις προφανείς ιδιότητες των αντικειμένων αντίληψης προτείνεται η παρακάτω αρχή:

(ΠΑ) Για κάθε (υποκείμενο) χ και (αντικείμενο) ψ , εάν, (α) το χ θεωρεί το ψ ως I , και εάν, (β) δεν υπάρχει επιστημική υποψία για το χ ότι αντιλαμβάνεται κάτι που είναι I , τότε το ψ είναι τέτοιο ώστε το γεγονός ότι είναι I είναι πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία: και εάν είναι προφανές για το χ ότι αντιλαμβάνεται κάτι που είναι I , τότε το ψ είναι τέτοιο ώστε είναι προφανές για το χ ότι είναι I .

Ο Chisholm ορίζει την έννοια της απουσίας «επιστημικής υποψίας» σχετικά με μια πίστη, ως ιδιότητα κάθε πίστης που δε διαψεύδεται από το σύνολο των πίστεων για τις οποίες υπάρχει αρχική επιστημική προτίμηση. Μια αρχική επιστημική προτίμηση για μια πίστη που το υποκείμενο αποδίδει άμεσα στον εαυτό του συνίσταται πρώτ' απ' όλα στην απουσία έκδηλης αντίφασης ανάμεσα σ' αυτή και σε οποιαδήποτε σύζευξη πίστεων της ίδιας κατηγορίας, (δηλαδή δεν επιτρέπεται καμιά σύζευξη τέτοιων πίστεων να συνεπάγεται την αντιφατική της). Οι πίστεις που το υποκείμενο αποδίδει άμεσα στον εαυτό του, είναι όλες όσες διαμορφώνονται με το υλικό εκείνων των δεδομένων που διακρίνονται από την ιδιότητα της αυτοπαρουσίασης, αναφερόμενης, όπως είδαμε (ΑΠ), όχι μόνο σε προτασιακές στάσεις, αλλά και σε κάθε λογής δυνατά περιεχόμενα της συνείδησης. Η αυτοπαρουσίαση είναι η βασικότερη φαινομενολογική ιδιότητα και παραπέμπει στη δυνατότητα της βεβαιότητας. Αλλά η τελευταία, όπως και η προφάνεια, δεν πρέπει να οριστούν κυρίως ως ψυχολογικές καταστάσεις αλλά ως γνωρίσματα του προτασιακού status ορισμένων πίστεων:

(B) Μια πρόταση π είναι βέβαιη για κάποιο υποκείμενο χ , —εξ ορισμού— εάν η π είναι πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία και δεν υπάρχει καμιά άλλη πρόταση ρ , τέτοια ώστε η αποδοχή της ρ να είναι πιο εύλογη για το χ από την αποδοχή της π .²⁸

Έτσι, η προφάνεια, όπως και αφήνουν να εννοηθεί οι ΠΕ και ΠΑ παραπάνω, δεν συνεπάγεται βεβαιότητα ενώ ισχύει το αντίστροφο. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι:

(Π) Μια πρόταση p είναι προφανής για κάποιο υποκείμενο x , —εξ ορισμού— εάν η p είναι πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία και για οποιαδήποτε άλλη πρόταση r , εάν η αποδοχή της r είναι πιο εύλογη για το x από την αποδοχή της p , τότε η r είναι βέβαιη για το x .²⁹

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση της άμεσης προφάνειας:

(ΑΜΠ) Μια πρόταση p είναι άμεσα προφανής για κάποιο υποκείμενο Y , —εξ ορισμού— εάν η p είναι λογικά ενδεχομενική και υπάρχει μια πρόταση r τέτοια ώστε α) η r είναι αυτοπαρουσιαζόμενη στο Y και β) αναγκαστικά όποιος δέχεται τη r δέχεται και την p .³⁰

(Η p μπορεί να ταυτίζεται ή να γίνεται ταυτόχρονα αποδεκτή με την r , χωρίς να συνάγεται από αυτή.)

Όταν μια ή περισσότερες προτάσεις που συνιστούν ένα βασικό σύνολο προφανών στοιχείων για το υποκείμενο οδηγούν αναγκαία στην αρχική επιστημική προτίμηση για μιαν άλλη πρόταση, μπορούμε να κάνουμε λόγο για την τάση επιβεβαίωσης της τελευταίας από τις πρώτες. Και για να κατανοήσουμε τον τρόπο υπέρβασης κάθε εύλογης αμφιβολίας για ορισμένες προτάσεις πρέπει να χρησιμοποιήσουμε κάποια αρχή συμφωνίας των προτάσεων:

(Σ) Το A είναι ένα σύνολο προτάσεων που συμφωνούν για ένα υποκείμενο Y —εξ ορισμού— εάν είναι ένα σύνολο δύο ή περισσότερων προτάσεων η κάθε μια από τις οποίες είναι τέτοια ώστε α) η σύζευξη όλων των υπολοίπων τείνει να την επιβεβαιώσει για το Y και β) υπάρχει μια βασική πρόταση για το Y που την επιβεβαιώνει και δεν επιβεβαιώνει καμιά από τις υπόλοιπες για το Y .

Οποιοδήποτε σύνολο συμφωνουσών προτάσεων, η κάθε μια από τις οποίες παρέχει κάποια αρχική προτίμηση για το υποκείμενο Y , που την καθιστά επιστημικά αποδεκτή για το Y , είναι τέτοιο ώστε κάθε μέλος του είναι πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία για το Y .³¹

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να προσεχθεί ότι για να διακριβωθούν οι σχέσεις επιβεβαίωσης και συμφωνίας, κατ' εξοχήν τρόπων συναγωγικής δικαιολόγησης, εισάγεται η θεμελιωτική έννοια της βασικής, επιστημικά ανεξάρτητα πρότασης:

(ΒΑ) Η x είναι βασική πρόταση για το υποκείμενο για το Y , —εξ ορισμού— εάν η x είναι προφανής για το Y , και ο,τιδήποτε κάνει την x προφανή για το Y , συνεπάγεται τη x .³²

(Εδώ η έννοια της «συνεπαγωγής» —entailment— δεν αναφέρεται σε σχέση λογικής συναγωγής από άλλες προτάσεις, αλλά μάλλον σε άμεση παραγωγή από συνειδησιακές καταστάσεις που προσδίδουν προφάνεια.)

Η πλήρης έκθεση του σχολαστικού συστήματος γνωσιολογικών αρχών του Chisholm θα μας απομάκρυνε από τον κεντρικό άξονα της συζήτησής μας. Οι ορισμοί που παρατέθηκαν αρκούν νομίζω για να κατευθύνουν τη συζήτηση στην κριτική εξέταση των θεμελιοκρατικών τοποθετήσεων. Ο Chisholm ασφαλώς δεν αποκλείει την προσφυγή σε κριτήρια συνοχής (απουσία έκδηλης αντίφασης και εμπειρικής διάψευσης, επιβεβαίωση, συμφωνία) για τον αμοιβαίο έλεγχο και τη δυνατότητα

ταυτόχρονης αποδοχής των *άμεσα αποδιδόμενων* πίστευων. Είναι όμως έτοιμος να δεχτεί πως οι φαινομενολογικές καταστάσεις αυτοπαρουσίασης από τις οποίες απορρέουν («ο,τιδήποτε τις κάνει προφανείς») καθιστούν ορισμένες από τις προτάσεις που τις εκφράζουν *βασικές* (BA). Ανάλογα με την επιστημολογική τους ισχύ, *a priori αξιώματα* και *a posteriori* εμπειρικές προτάσεις, που ασφαλώς δε μπορούν να συγκρούονται λογικά μεταξύ τους, κατατάσσονται στην κλίμακα των κατηγοριών του βέβαιου, του προφανούς, του πιθανού και του αποδεκτού.

Χωρίς κατ' ανάγκη η αντίληψη της απουσίας «κάθε εύλογης αμφιβολίας» και ενδεχομένου αντίφασης να συμφωνεί με τις ισχυρές ερμηνείες των εννοιών του *αλάνθαστου* (ΑΛ) του *αναμφίβολου* (ΑΝ) ή *μη επιδεχόμενου διόρθωση* (ΜΔ χαρακτηρήρα μιας πίστης, στηρίζεται οπωσδήποτε στην υπόθεση της ασυμμετρίας δικαιολόγησης μεταξύ επιπέδων του δοξικού και του όλου επιστημικού μας οικοδομήματος. Μπορεί να μην είμαστε σε θέση να ταυτίσουμε τις βασικές με τις άμεσα και τις μη βασικές με τις *έμμεσα προφανείς*πίστεις και να μην υπάρχει ενιαίο ανεξάρτητο κριτήριο για την πλήρη συγκρότηση του συνόλου των βασικών. Παρ' όλ' αυτά η αυτοπαρουσίαση συγκεκριμένων ιδιοτήτων νοητικών καταστάσεων συνεπάγεται τη δυνατότητα απομόνωσης εκείνων των υποκειμενικών πίστευων που δεν αποτελούν προϊόν λογικής συναγωγής και που ξεχωρίζουν από όλες τις άλλες χάρη στη λειτουργία τους ως θεμελίων. Σ' αυτές μπορούν να συμπεριληφθούν ακόμη και μερικές έμμεσα προφανείςπίστεις (όπως αυτές που αφορούν το φαινόμενο της μνήμης) που η αυτοδικαιολόγησή τους ανάγεται κατά τον Chisholm, σε μεγάλο βαθμό στη συνειδητοποίηση γνωρισμάτων αυτοπαρουσίασης. Και ενώ, όπως είδαμε, η αποδοχή τους στηρίζεται —για την κάθε μια— και σε σχέσεις συνοχής με τις υπόλοιπες της ίδιας κατηγορίας, δεν εξαρτάται διόλου από τη δικαιολόγηση παράγωγων πίστευων που μπορούν να αποκληθούν μη βασικές, στο μέτρο που συνάγονται εξ ολοκλήρου από τις βασικές. Οι κανόνες προφάνειας και λιγότερο ή περισσότερο εύλογης υιοθέτησης ειδών πίστευων επιτρέπουν τη συναγωγή της δικαιολόγησης των αντικειμενικών από εκείνη των υποκειμενικών πίστευων. Έτσι, εξίσου σημαντικές πηγές βασικών πίστευων είναι η αντίληψη, ο λόγος, η μνήμη, και η αυτοσυνειδησία.³³

Κατ' αυτό τον τρόπο, ο Chisholm προσυπογράφει τη συνοπτική διατύπωση γενικών θεμελιοκρατικών αρχών, που αποτελούν διόρθωση των αξιωμάτων της κλασικής εμπειριστικής θεμελιοκρατίας, γνωστών με την επωνυμία «ο μύθος των δεδομένων».³⁴ Αρνείται την άποψη σύμφωνα με την οποία όλες (ή σχεδόν όλες) οι βασικές μας πίστεις, και οι δηλωτικές προτάσεις που τις ενσωματώνουν αφορούν τη σύλληψη των δεδομένων των αισθητηριακών «φαινομένων» και μόνον αυτών. Εγκρίνει μια μετριοπαθέστερη παραλλαγή τους που μπορεί ίσως να υποκαταστήσει τις Θ1 και Θ2 της εισαγωγής αυτής της ενότητας:

A. *Κάθε δηλωτική πρόταση, για ό,τι δικαιολογημένα πιστεύουμε πως γνωρίζουμε, δικαιολογείται εν μέρει από κάποια δηλωτική πρόταση που αυτοδικαιολογείται.*

B. *Υπάρχουν αυτοδικαιολογούμενες δηλωτικές προτάσεις που αναφέρονται στα φαινόμενα.*³⁵

Η «μη συναγωγική δικαιολόγηση» ισοδυναμεί με κάποιας μορφής άμεση δικαιολόγηση με αναφορά στην εξωγλωσσική πραγματικότητα και στην αδιαμεσολάβητη σύνδεσή της με τις βασικές πίστεις, ή με αυτοδικαιολόγηση (και απουσία οποιασδήποτε μνείας περαιτέρω δικαιολόγησης). Ο Chisholm προτιμά τη δεύτερη ερμηνεία της έννοιας της μη συναγωγικής δικαιολόγησης γιατί πιστεύει ότι η αναφορά σε κάποια παρατήρηση ή εμπειρία, είτε δεν αρκεί από μόνη της για να στηρίξει κατά τον απαιτούμενο τρόπο τη σχετική πίστη, είτε δεν πρόκειται να προσθέσει κάτι στην ουσιαστική αυτο-στήριξη.

Ποια όμως είναι τα επιχειρήματα που μπορεί να επικαλεσθεί κανείς για να υποστηρίξει τη δυνατότητα ακριβούς κατηγοριοποίησης των πίστων; Πόσο πειστικές είναι οι θεωρίες που αποδίδουν στις πίστεις και στο περιεχόμενό τους φαινομενολογικές ιδιότητες οι οποίες συντελούν αποφασιστικά, και αν ακόμη δεν καθορίζουν αποκλειστικά, στη δικαιολόγηση και κατά συνέπεια στην επιστημολογική τους ιεράρχηση; Οι σύγχρονοι οπαδοί της θεμελιοκρατίας επικαλούνται όχι μόνο την προφάνεια, αλλά και τη λογική αναγκαιότητα της ύπαρξης θεμελίων του δοξικού μας συστήματος. Ισχυρίζονται ότι ο κοινός νους αλλά και η φιλοσοφική ανάλυση μας οδηγούν αναπόφευκτα στην αναζήτησή τους.

2.2.2. Τα επιχειρήματα

2.2.2.1. Οι φαινομενολογικές ιδιότητες των πίστων

Όπως καταδεικνύεται από τους ορισμούς και τις αρχές που παρατέθηκαν στις παραπάνω ενότητες, μια πρώτη θεμελιωτική προσέγγιση στο πρόβλημα της δικαιολόγησης να ξεκινά από την ανίχνευση συγκεκριμένων φαινομενολογικών ιδιοτήτων συνειδησιακών καταστάσεων και κατ' επέκταση των πίστων που τους αντιστοιχούν. Το απλό επιχείρημα (E1) που μπορεί να αποδώσει κανείς σε φιλοσόφους όπως ο Chisholm, αλλά και στους εκπροσώπους της κλασικής θεμελιοκρατίας είναι δυνατό να αναπτυχθεί κατά τον ακόλουθο τρόπο:

1. Ορισμένα είδη πίστων διακρίνονται από κάποια συνειδησιακή προφάνεια.
2. Όλες οι πίστεις που διακρίνονται από κάποια συνειδησιακή προφάνεια αποδίδονται άμεσα από το υποκείμενο στον εαυτό του.
3. Όλες οι πίστεις που αποδίδονται άμεσα από το υποκείμενο στον εαυτό του έχουν εκ πρώτης όψεως μη συναγωγική δικαιολόγηση.
4. Όλες οι πίστεις που έχουν εκ πρώτης όψεως μη συναγωγική δικαιολόγηση, και δε συγκρούονται λογικά μεταξύ τους μπορούν να θεωρηθούν ως βασικές.

-
5. Ορισμένα είδη πίστων έχουν μη συναγωγική δικαιολόγηση και μπορούν να θεωρηθούν ως βασικές.

Η συνειδησιακή προφάνεια, που κατά τον Chisholm ανάγεται στην «αυτοπαρουσίαση» (ΑΠ) ιδιοτήτων, νοητικών καταστάσεων εμπειρικής ή μη προέλευσης επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας αρχικής επιστημικής προτίμησης για τις πίστεις που τις εκφράζουν. Η προτίμηση αυτή, σχετιζόμενη με την εκ πρώτης όψεως μη συναγωγική δικαιολόγησή τους και την απουσία αντιφάσεων μπορεί, αν δεν υφίσταται ενδεχόμενο διάψευσης, και, κατά συνέπεια, οποιαδήποτε περαιτέρω επι-

στημική υποψία, να οδηγήσει στην αναγνώριση της έγκυρης αυτοδικαιολόγησής τους και την κατάταξή τους στις βασικές.

Για τον κλασικό εμπειρισμό, για τις αρχικές νεο-καρτεσιανές μορφές φαινομενολογίας, αλλά και για τη θεωρία προφάνειας του Chisholm είναι αυτονόητη η αμεσότητα της πρόσβασης στο υποκειμενικό περιεχόμενο και τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των νοητικών καταστάσεων. Έστω, μετά την κατάλληλη μεθοδολογική προετοιμασία, ή απλά τη σωστή άσκηση της εσωτερικής όρασης, επιτυγχάνεται η απομόνωση έσχατων στοιχείων που εκ πρώτης όψεως διακρίνονται από υπολογίσιμη επιστημική ασφάλεια και προσφέρονται για την κατασκευή της βάσης κάθε δυνατού συστήματος πίστεων. Ακόμη και αν μετριάσει κανείς τον ισχυρισμό για τον αλάνθαστο χαρακτήρα των βασικών πίστεων, δεν θα αποφύγει το συσχετισμό της άμεσης προφάνειάς τους (ΑΜΠ) με την προσέγγιση του επιστημολογικού status της βεβαιότητας (Π). Είναι όμως πραγματικά ασφαλείς αυτές οιπίστεις ή τουλάχιστο ασφαλέστερες από όσες δε διαθέτουν την ίδια φαινομενολογική ποιότητα; Μπορεί η εκ πρώτης όψεως μη συναγωγική δικαιολόγησή τους, να επικυρωθεί ως ικανοποιητική αυτοδικαιολόγηση, ή μήπως είναι δυνατό να ανατραπεί ή να υπονομευθεί στη συνέχεια της γνωσιακής μας αναζήτησης; Πόσο εναργές αλλά και πληροφοριακά ουσιώδες είναι το περιεχόμενό τους ώστε να γίνεται τελικό σημείο αναφοράς, έστω και εν μέρει, της δικαιολόγησης των μη βασικών —προφανών—πίστεων;

Η ανεπιτυχής προσπάθεια αντιμετώπισης αυτών των απορημάτων αποτελεί, όπως θα δούμε παρακάτω, μια από τις κυριότερες αφορμές ανάπτυξης των αντι-θεμελιοκρατικών ενστάσεων. Όμως η θεμελιοκρατική προοπτική δε στηρίζεται κυρίως, αλλά και δεν εξαρτάται αναγκαστικά από την ορθότητα αυτού του στοιχειώδους επιχειρήματος, Και οι κάθε λογής αντιρρήσεις για τις αναπόφευκτα ψυχολογιστικές υποδηλώσεις των προκειμένων του και για την πειστικότητα του συμπεράσματός του δεν στοχεύουν στην αναίρεση της ισχυρότερης δυνατής υπεράσπισης της θεμελιοκρατίας.

2.2.2.2. Το πρόβλημα αναγωγής σε άπειρο και το λογικό αίτημα της θεμελίωσης

Το πιο σημαντικό ίσως επιχείρημα για την ύπαρξη βασικών πίστεων προβάλλει τη θεμελίωση ως αναπόδραστο λογικό αίτημα. Η ασυμμετρία κατά τη δικαιολόγηση δεν προκύπτει απλά ως γεγονός που σχετίζεται με τη διαφορά στα φαινομενολογικά γνωρίσματα κάποιας κατηγορίας πίστεων, αλλά νομιμοποιείται από την *αναγκαιότητα* ανεύρεσης ενός εσχάτου επιπέδου επιστημολογικής δικαίωσης.

Πρόκειται για μια συγκεκριμένη εφαρμογή του παραδοσιακού γενικού επιχειρήματος για την ανάγκη εντοπισμού εσχάτων, πρώτων αρχών, απέναντι στο φάσμα αναγωγής σε άπειρο (regressus ad infinitum). Κατά την κλασική διατύπωσή του από τον Αριστοτέλη στα *Αναλυτικά Ύστερα*, το ενδεχόμενο μιας τέτοιας αναγωγής αποκλείεται ως ικανοποιητική μορφή επιστημονικής εξήγησης, «*ἀδύνατον γὰρ τὰ ἄπειρα διελθεῖν*», (Αναλ. Υστ. 72b9). Έτσι, σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική είναι απαραίτητο να απομονώσουμε κάποια σημεία όπου σταματά η διαδικασία δικαιολόγησης. Η απόδειξη της κύριας θεμελιοκρατικής θέσης (Θ1) μπορεί να συντελεστεί με την υποθετική αποδοχή της άρνησής της και την κατάληξη στο

άτοπο συμπέρασμα της επ' άπειρο αναγωγής σε άλλες πίστεις. Πρόκειται για το παρακάτω επιχείρημα (E2):

1. Ας δεχτούμε ότι δεν υπάρχουν πίστεις που η δικαιολόγησή τους δεν είναι συναγωγική.
2. Τότε η δικαιολογημένη υιοθέτηση οποιασδήποτε πίστης π, στηρίζεται μόνο στη δυνατότητα συναγωγής της από κάποια άλλη ρ, και εκείνης με τη σειρά της στη δυνατότητα συναγωγής της από κάποια άλλη σ και ούτω καθ' εξής.
3. Τότε η π θα μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη *μόνον* εάν είναι δικαιολογημένη η ρ, και εκείνη *πάλι* *μόνον* εάν είναι δικαιολογημένη η σ και ούτω καθ' εξής.
4. Όμως, εάν η ίδια η φύση της δικαιολόγησης των πίστεων την περιορίζει σε μια ανοιχτή αλυσίδα υποθέσεων που εκτυλίσσεται επ' άπειρον, τότε δεν μπορούμε να ανατρέξουμε σε κάποιους τελικούς λόγους αποδοχής πίστεων που συνιστούν σταθερά σημεία αναφοράς.
5. Όμως, τότε δεν μπορούμε να μιλάμε για ουσιαστική, μη υποθετική δικαιολόγηση της οποιασδήποτε πίστης π, σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή τ.
6. Το συμπέρασμα (5) είναι λογικά άτοπο, εκτός εάν είμαστε έτοιμοι να προσυπογράψουμε τις σκεπτικιστικές του υποδηλώσεις.

7. Είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε την ύπαρξη πίστεων που η δικαιολόγησή τους δεν είναι συναγωγική.

Ένας τρόπος να αποφύγουμε την άπειρη αναγωγή που περιγράφεται στην (4) είναι να εννοήσουμε τη διαδικασία δικαιολόγησης ως ένα (κλειστό) κύκλο, όπου π.χ. η δικαιολόγηση της π συνάγεται από εκείνη της ρ, αυτή από εκείνη της σ, και η τελευταία *πάλι* από την δικαιολόγηση της πρώτης. Όμως ο κύκλος αυτός είναι φυσικό να θεωρηθεί *φαύλος*, στο μέτρο που δεν αναιρεί από μόνος του την υποθετικότητα της στήριξης κάθε μέλους της σειράς πίστεων που τον απαρτίζουν, εφόσον δε μπορούμε να του αναγνωρίσουμε κάποια ιδιαίτερη συνολική δικαιολόγηση.³⁶

Έτσι καλούμαστε να αναζητήσουμε τις βασικές πίστεις που παίζουν το ρόλο επιστημολογικών θεμελίων. Αυτές είτε αντλούν τη δικαιολόγησή τους από τη «ρίζωμά» τους στην πραγματικότητα, είτε διαθέτουν την προνομιακή ιδιότητα της αυτοδικαιολόγησης. Αν ισχύει η περίπτωση «έξωθεν» δικαιολόγησης, το πρόβλημα έγκειται στο ενδεχόμενο ύπαρξης φυσικών αιτιακών συνδέσεων του αντιληπτικού μας μηχανισμού με τον «εξωτερικό» κόσμο, χωρίς να είμαστε σε θέση να διαμορφώσουμε κάποια *συνειδητά δικαιολογημένη πίστη* κατ' αυτό τον τρόπο. (π.χ. Και αν ακόμη βλέπουμε πραγματικά ένα βιβλίο, το οποίο όμως δεν ξεχωρίζουμε καλά, δεν αισθανόμαστε ότι μπορούμε να δικαιολογήσουμε την πίστη «βλέπω ένα βιβλίο».) Ο Chisholm, όπως σημειώσαμε, επιδιώκει να «σταματήσει» την άπειρη αναδρομή από πίστη, σε πίστη «έσωθεν», θεωρώντας επαρκές κριτήριο αυτοδικαιολόγησης την προφάνεια αυτοπαρουσίασης, που επιτρέπει την ασφαλή αντίχνευση γεγονότων μέσα από τις προτάσεις σχετικά με την εσωτερική μας εμπειρία. Το ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό είναι δυνατό να στηριχτούμε στα δεδομένα

αυτής της προφάνειας για να μιλήσουμε για αυτοδικαιολογούμενες, βασικές πίστεις.

Οι διάφορες παραλλαγές του επιχειρήματος της αναγωγής στο άπειρο, συμπληρώνονται από προκείμενες που οδηγούν σε συγκεκριμένες συλλήψεις των γνωρισμάτων των βασικών πίστεων. Ο C.I. Lewis ξεκινά από μια πιθανοκρατική θεωρία δικαιολόγησης η οποία τον βοηθά να συνδέσει το βασικό χαρακτήρα με τη λογική βεβαιότητα: «εάν δεν υπάρχει κάτι βέβαιο, τίποτε άλλο δεν είναι καν πιθανόν».³⁷ Σύμφωνα με το λογισμό των πιθανοτήτων, η πιθανότητα μιας πρότασης ή μιας πίστης δε μπορεί να εκτιμηθεί χωρίς το συσχετισμό της με κάποιες που να είναι βέβαιες. Και αν ακόμη αυτή η βεβαιότητα θεωρητικά δεν ταυτίζεται απόλυτα με την ιδιότητα του *αλάνθαστου* (ΑΛ), όπως και η άμεση προφάνεια του Chisholm, ισοδυναμεί πρακτικά με την παντελή απουσία δυνατότητας σφάλματος, που αποδίδεται και στις βασικές πίστεις της κλασικής θεμελιοκρατίας.

Ιδιαίτερες περιπτώσεις αναγωγής της δικαιολόγησης των μη βασικών πίστεων σε ορισμένες βασικές συνιστούν οι λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακές μορφές υπερβατολογικής θεμελιοκρατίας. Κι εδώ σημασία δεν έχουν οποιαδήποτε φαινομενολογικά χαρακτηριστικά καθώς ελέγχεται και τελικά εγκαταλείπεται το καρτεσιανό πρότυπο συνειδησιακής διαφάνειας. Η βεβαιότητα των συνθετικών *a priori* κρίσεων που κάνουν δυνατή τη θεμελίωση της επιστημονικής και φιλοσοφικής γνώσης, αλλά και κάθε εύλογης πίστης δεν προκύπτει από την αμεσότητα της σύλληψης αλλά από την ισχύ τους ως προϋποθέσεων της γνωστικής και της πρακτικής εμπειρίας. Το ορθολογικό αίτημα της αποφυγής κάποιας άπειρης αναδρομής σε μια «ανοιχτή» σειρά πίστεων ικανοποιείται με την αποδοχή αυτών των προϋποθέσεων. Και η υπερβατολογική ανάγνωση του έργου του Wittgenstein μπορεί ίσως να οδηγήσει στην επεξεργασία ενός μετριοπαθούς και εύκαμπτου θεμελιοκρατικού πλαισίου που υπαγορεύει τη θεώρηση ως βασικών εκείνων των προτάσεων των γλωσσικών μας παιχνιδιών χωρίς τις οποίες η ίδια η αμφιβολία δεν έχει νόημα (π.χ. έχω δύο χέρια, η γη υπήρχε καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα κ.α.). Φυσικά οι προτάσεις αυτές δε μένουν σταθερές σε όλα τα γλωσσικά παιχνίδια και δεν είναι εφικτή η οποιαδήποτε υπερβατολογική τους παραγωγή. Αποκαλύπτονται μόνο μέσα από την περιγραφή των «γραμματικών» κανόνων που τα διέπουν.³⁸

2.2.3. Κριτική της θεμελιοκρατίας

Η ισχύς των επιχειρημάτων που παρουσιάστηκαν συνοπτικά στις παραπάνω ενότητες έχει αμφισβητηθεί από πολλούς φιλοσόφους που εκφράζουν σοβαρές αντιρρήσεις για την αλήθεια των προκειμένων τους, την εγκυρότητα των λογικών συναγωγών που επιχειρούνται και τελικά την αναγκαιότητα αποδοχής των συμπερασμάτων τους. Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να απομονώσουμε τα βασικά σημεία της κριτικής τους. Πρώτα θα εξεταστούν ορισμένες ενστάσεις για το επιχείρημα «των φαινομενολογικών ιδιοτήτων», στην παραδοσιακή ερμηνεία της κλασικής θεμελιοκρατίας μέσα από τις σύγχρονες διατυπώσεις της, αλλά και κάτω από μια γενικότερη οπτική γωνία. Θα ακολουθήσει η συζήτηση της αντιμετώπισης του επιχειρήματος της αναγωγής σε άπειρο από τους οπαδούς του συνεκτισμού. Χωρίς ακόμα να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες της συνεκτικής άποψης, η

οποία μάλιστα ελέγχεται με τη χρησιμοποίηση αυτού ακριβώς του επιχειρήματος, θα σταθούμε στην ολιστική προσέγγισή της του συστήματος των πίστεών μας, για να αξιολογήσουμε τη δυνατότητα ανασκευής των θεμελιοκρατικών συμπερασμάτων. Τέλος θα αποπειραθούμε μια πρώτη εκτίμηση της πειστικότητας των προτεινόμενων κριτικών, προτού προχωρήσουμε στη μελέτη των εννοιών, των αρχών και των επιχειρημάτων των κυριότερων εκπροσώπων του συνεκτισμού.

2.2.3.1. Αμφιβολίες για την ιδιαίτερη επιστημική σημασία των φαινομενολογικών δεδομένων

Έχουμε ήδη υπαινιχθεί την αδυναμία των ισχυρισμών φαινομενολογικής προφάνειας να πείσουν για τον βασικό χαρακτήρα των πίστεων στις οποίες είμαστε πρόθυμοι να αναγνωρίσουμε αυτή την προφάνεια. (Δες παραπάνω επιχείρημα E1) Η «εκ πρώτης όψεως» μη συναγωγική δικαιολόγηση που τους αποδίδεται και που σε περίπτωση απουσίας λογικής σύγκρουσης με άλλες πίστεις της ίδιας κατηγορίας θεωρείται από τον Chisholm ως επαρκής αυτοδικαιολόγηση, δε μπορεί να αποτελέσει ασφαλές κριτήριο συγκρότησης ενός συνόλου βασικών πίστεων. Ο συσχετισμός της δικαιολόγησης με κάποια προφάνεια δε μπορεί να λειτουργήσει ως θεμέλιο κάποιου γνωστικού εγχειρήματος το οποίο έχει φυσικά αξιώσεις αντικειμενικότητας, και αποβλέπει στην «ανίχνευση» της αλήθειας.³⁹

Φυσικά στους ισχυρισμούς αυτούς υπόκειται κάποια πεποίθηση για τη *βεβαιότητα*, αν όχι για το *αλάνθαστο* αυτών των προφανών πίστεων. —(ΑΠ), (B), (ΑΛ)— Η υποτιθέμενη κατοχύρωση της αλήθειας των προτάσεων που τις εκφράζουν επιτυγχάνεται χάρη στην αμεσότητα της σύλληψης του περιεχομένου τους. Κατά τους θεμελιοκράτες οποιοδήποτε σφάλμα στην αναφορά μας σε κάποιο φαινομενολογικό δεδομένο —π.χ. μπορώ να καταλάβω ότι αυτό που θεωρώ «κόκκινο» χρώμα είναι «πορτοκαλί»— δεν σχετίζεται με το περιεχόμενο της πίστης αλλά με την «περιγραφή» της, την οποία πράγματι μπορεί να εφαρμόζω κατά εσφαλμένο τρόπο. Πρόκειται δηλαδή για κάποιο λεκτικό, γλωσσικό σφάλμα, ως προς το ποια πράγματα οι άνθρωποι συνήθως ονομάζουν «κόκκινα» και ποια «πορτοκαλί», και όχι για ουσιαστικό σφάλμα ως προς την ποιότητα του συγκεκριμένου «πορτοκαλί» χρώματος η οποία μου είναι προφανής, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε σύγκριση με ό,τι λένουν συνήθως οι άλλοι. Και η διόρθωση της λεκτικής αστοχίας στην περιγραφή του περιεχομένου της εσωτερικής ή εξωτερικής αίσθησης προϋποθέτει τη «μη συγκριτική» χρήση της έκφρασης στοιχείων που αυτοπαρουσιάζονται στη συνείδησή μας ως προφανή.⁴⁰

Σ' αυτή την αντίληψη της προφάνειας μπορεί να αντιτάξει κανείς τη διαπίστωση της αδυναμίας σαφούς διαχωρισμού περιεχομένου μιας προτασιακά εκφρασιμής πίστης από το γλωσσικό ένδυμα των ουσιαστικών συστατικών της. Αποτελεί κοινό τόπο της φιλοσοφίας μετά τον Wittgenstein ότι τα εσωτερικά, «ιδιωτικά» δεδομένα της εμπειρίας μας δε μπορούν να αποτελέσουν το υλικό κάποιας λογικά παραδεκτής έννοιας εμπειρίας. Κατ' αυτόν μάλιστα δεν έχει νόημα να πούμε ότι υφίσταται μια απόλυτα υποκειμενική γλώσσα ή εμπειρία.⁴¹ Αλλά και αν ακόμη δεχτούμε την ύπαρξη μιας αυστηρά προσωπικής φαινομενολογικής διάστασης αισθητηριακών ή γενικά άμεσα προφανών πίστεων, το περιεχόμενό τους δε μπορεί

να χρησιμεύσει ως βάση συναγωγών. Η προτασιακή τους υπόσταση είναι εξαιρετικά ισχυρή και θα μπορούσαμε να «μιλήσουμε» για το υλικό τους μόνο μέσα από δείξεις στερημένες από οποιαδήποτε εννοιολογική αξία. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατό να μιλάμε για κάποια αντικειμενικά λειτουργική φαινομενολογική αυτοδικαιολόγηση αποφάνσεων που αποκτούν το νόημά τους μόνο μέσα από τη χρήση μιας κοινότητας. Αυτό που οι κλασικοί θεμελιοκράτες θεωρούν απλά γλωσσικό σφάλμα είναι θέμα ουσίας. Αφορά τον ίδιο τον συστατικό προσδιορισμό του περιεχομένου των πίστων.

Το συμπέρασμα των παραπάνω παρατηρήσεων είναι η ανεπάρκεια της επίκλησης κάποιας φαινομενολογικής αμεσότητας ή αυτοπαρουσίασης για να υποστηριχθεί η προφανής αλήθεια ορισμένων πίστων και έτσι να συγκαταλεγούν σε κάποια κατηγορία *αυτοδικαιολογούμενων* και *βασικών* θεμελίων του δοξικού μας οικοδομήματος.

2.2.3.2. Έλεγχος του επιχειρήματος της ανάγκης αποφυγής αναγωγής σε άπειρο

Όπως έχει τονιστεί κατά την ανάλυσή μας των κυριότερων θεμελιοκρατικών επιχειρημάτων η ανάγκη αποφυγής της αναγωγής σε μια άπειρη σειρά πίστων αποτελεί το κυριότερο λογικό έρεισμα του αποκλειστικού διαχωρισμού τους σε βασικές και μη. (2.2.2.2.). Μάλιστα φαίνεται να υπαγορεύει την αποδοχή και των δύο αφετηριακών θεμελιοκρατικών αρχών που απομονώσαμε (Θ1 και Θ2). Πράγματι, μπορεί εκ πρώτης όψεως να δείχνει κανείς διατεθειμένος να αναγνωρίσει ότι οι βασικές πίστεις μπορούν να δικαιολογούνται εν μέρει από μη βασικές: Για παράδειγμα, μπορεί να δεχθεί να διορθώσει την φαινομενολογικά τεκμηριωμένη κρίση του για την εμφάνιση κάποιου χρώματος, όπως το κόκκινο του φωτεινού σηματοδότη οδικής κυκλοφορίας, το οποίο μπορεί να του παρουσιάζεται ως πορτοκαλί, σκεπτόμενος ότι πάντοτε το πάνω φως του σηματοδότη είναι κόκκινο. Μπορεί η ελαττωματική του όραση στη συγκεκριμένη περίπτωση να επιδέχεται διόρθωση, χάρη στη δυνατότητα αναφοράς στη γενική, μη βασική του πίστη για την κατασκευή των σηματοδοτών. Δε μπορεί όμως να θεωρήσει αυτό το γεγονός παρά σα μια *εξάιρεση* του κανόνα δικαιολόγησης των βασικών πίστων. Δε μπορεί να εγκαταλείψει την πεποίθησή του ότι οι βασικές πίστεις, όσες και όποιες και να είναι αυτές, είναι *εξ ορισμού* πλήρως αυτοδικαιολογούμενες. Αν αυτή η αυτοδικαιολόγηση δεν είναι εφικτή, κινδυνεύει να εμπλακεί στην άπειρη ανάπτυξη αλυσιδωτών, υποθετικών δικαιολογήσεων, που όπως είδαμε μοιάζει να ισοδυναμεί με σκεπτικιστική παραίτηση από τη δυνατότητα ουσιαστικής δικαιολόγησης.⁴²

Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται η εντύπωση ότι η θεμελιοκρατική επιλογή καθίσταται αναπόφευκτη. Όχι γιατί το ίδιο το περιεχόμενο ορισμένων πίστων υποδεικνύει τη βασική τους θέση και τον αναγκαίο τους ρόλο κατά τη συναγωγή των υπολοίπων, αλλά γιατί φαίνεται αδύνατο να επιδιωχθεί κάποια ικανοποιητική μορφή δικαιολόγησης, μη αναγόμενη σε σταθερά σημεία αναφοράς που να μη παραπέμπουν σε μια ατέρμονη αναγωγική διαδικασία, ευθύγραμμη είτε κυκλική.

Έτσι, η κριτική της θεμελιοκρατίας δε θα είχε τις οποιοσδήποτε προοπτικές επιτυχίας, αν δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί η αποφασιστική αντιμετώπιση του

ισχυρού αυτού επιχειρήματος, που αποτελεί και την έσχατη «γραμμή αμύνης» όλων των θεμελιοκρατικών θέσεων. Η αντίκρουσή του είναι πιστεύω εφικτή χάρη σε πρόσφατες εξελίξεις στο γενικότερο γνωσιολογικό πεδίο των θεωριών του νοήματος αλλά και της φιλοσοφίας της επιστήμης. Στη συνέχεια, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω με συντομία τα κύρια χαρακτηριστικά μιας νέας προσέγγισης που επιτρέπει τον έλεγχο των θεμελιοκρατικών προκειμένων, μέσα από την αναίρεση των ουσιωδών προϋποθέσεών τους.

2.2.3.2.1. Η εγκατάλειψη της ατομιστικής θεώρησης του νοήματος και της γραμμικής αντίληψης δικαιολόγησης των πίστευων

Σύμφωνα με το θεμελιοκρατικό πρότυπο, οι «αλυσίδες πίστευων», που σχηματίζονται από μη συμμετρικές σχέσεις συναγωγής, πρέπει να ξεκινούν από κάποια βάση η οποία διασφαλίζει τη δυνατότητα δικαιολόγησης των προτάσεων που τελικά ανάγονται σε αυτή (E2). Η παραδοσιακή γραμμική αντίληψη της δικαιολόγησης που υπόκειται σ' αυτό το επιχείρημα μας αναγκάζει να διαμορφώσουμε την εικόνα της πυραμίδας ή γενικότερα του ανεγειρόμενου οικοδομήματος και να αποδεχτούμε το αίτημα των στέρεων θεμελίων. Κάποια ανοιχτή ευθεία ή ένας κλειστός κύκλος δεν είναι φυσικά δυνατό να συγκροτήσουν το σκελετό τέτοιων θεμελίων. Αν όμως δεν είμαστε υποχρεωμένοι να υιοθετήσουμε αυτή την αντίληψη, και οι λογικές διαδικασίες δικαιολόγησης μπορούν να νοηθούν διαφορετικά, τότε ίσως δε δεσμευόμαστε από την απαίτηση ανεύρεσης ενός υποστρώματος βασικών πίστευων.

Πραγματικά, οι σύγχρονοι επικριτές της θεμελιοκρατίας προτείνουν την εναλλακτική περιγραφή των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων πίστευων ως των διασυνδέσεων ενός πλέγματος στοιχείων, ή ενός περίπλοκου δικτύου με μετατοπιζόμενους κόμβους.⁴³ Η δικαιολόγηση των επί μέρους πίστευων στηρίζεται, σύμφωνα με αυτή την άποψη, σε ποικίλες δυναμικές αλληλοεξαρτήσεις που δε μας επιτρέπουν να μιλάμε για συναγωγή μιας κατεύθυνσης και κατά συνέπεια να διακρίνουμε τις πίστεις σε βασικές και μη. Η δικαιολόγηση του όλου πλέγματος συνίσταται στην επίτευξη της μέγιστης δυνατής συνοχής των πίστευων που απαρτίζουν τους κόμβους και τους ιστούς του. Κάθε συγκεκριμένη πίστη μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη στο μέτρο που συμβάλλει στη συνοχή του συνόλου των πίστευων στο οποίο ανήκει. Κατ' αυτό τον τρόπο δεν απαιτείται η διεξοδική «γραμμική» αναγωγή από πίστη σε πίστη μέχρι τον εντοπισμό έσχατων μη περαιτέρω αναγώγιμων δεδομένων, αλλά αρκεί η αναγνώριση του λειτουργικού «συνεκτικού» ρόλου της κάθε μιας μέσα στο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται.

Αυτή η θεώρηση εμπνέεται από σύγχρονες ολιστικές αντιλήψεις για το νόημα των προτάσεων. Για να αναλύσουμε τις προϋποθέσεις, τις συνέπειες και τις γενικότερες υποδηλώσεις τους, θα έπρεπε εδώ να υπεισέλθουμε στα επιχειρήματα φιλοσόφων όπως ο Wittgenstein και κυρίως ο Quine, επεκτείνοντας τη συζήτησή μας πέρα από τα όρια αυτής της εργασίας. Μπορούμε όμως νομίζω, σ' αυτή τη φάση, να υπογραμμίσουμε απλά την κεντρική ιδέα και τη σημασία αυτών των αντιλήψεων που υπονομεύουν ουσιώδεις θεμελιοκρατικές παραδοχές.

Είναι γεγονός ότι οι περισσότερες μορφές θεμελιοκρατίας συνδέονται με την πεποίθηση ότι είναι δυνατή η απομόνωση, ατομικών προφανών πίστευων, —όπως

π.χ. όσες αφορούν αισθητηριακά δεδομένα, υλικό παρατηρησιακών προτάσεων, προϊόντα ενδοσκόπησης, φαινομενολογικές ενοράσεις κ.λπ. Αναφερθήκαμε ήδη στην προηγούμενη ενότητα στη δυσκολία προ-γλωσσικού ή πάντως εξω-γλωσσικού καθορισμού κάποιου περιεχομένου στοιχειωδών πίστευων. Αν τώρα δεχθούμε ότι η γλώσσα αποτελεί πολύμορφο σύστημα, ή καλύτερα δίκτυο επικοινωνιακών και εκφραστικών συστημάτων ριζωμένων σε μορφές ζωής και συμπεριφοράς, μπορούμε εύκολα να κατανοήσουμε ότι το νόημα των σημείων της και των συνδυασμών τους σε προτασιακές ενότητες, αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων. Σύμφωνα μάλιστα με τις αντιλήψεις του Quine, οι κανόνες και το συγκεκριμένο περιβάλλον χρήσης, οι μεταβαλλόμενες συνθήκες προσαρμογής σ' αυτό που ονομάζουμε φυσική «εξωτερική πραγματικότητα», δε μας επιτρέπουν να μιλάμε όχι μόνο για απόλυτα «αυτόνομη» ατομική δικαιολόγηση, αλλά ούτε καν για σταθερή, «συνθετική»-εμπειρική, ή «αναλυτική»-λογική σύλληψη κάποιου ορισμένου νοήματος.⁴⁴ Η ενότητα προσδιορισμού του εμπειρικού νοήματος δεν είναι τελικά οι εξατομικευμένες συγκεκριμένες προτάσεις —και οι πίστεις που υποτίθεται πως εκφράζονται άμεσα μέσα από αυτές— αλλά το «γλωσσικό» σύνολο των πίστευων. Και αυτό το σύνολο του οποίου πρέπει να μας απασχολεί η συνοχή συγκροτείται από προτασιακό υλικό προερχόμενο από όλους τους τομείς πνευματικής δραστηριότητας, από τις άμεσες πίστεις του κοινού νου, μέχρι τις θεωρούμενες *a priori* αλήθειες της λογικής, και τα προϊόντα της «εμπειρικής» έρευνας των φυσικών επιστημών.⁴⁵

Αν είμαστε έτοιμοι να προσυπογράψουμε τις επαναστατικές αυτές φιλοσοφικές θέσεις, μπορούμε να απομακρυνθούμε από το μοντέλο της γραμμικής και συνάμα ατομιστικής δικαιολόγησης, και να απορρίψουμε έτσι την απαίτηση αποφυγής κάποιας άπειρης αναγωγής. Το πρότυπο συνεκτικής δικαιολόγησης προβάλλει ως μια ενδιαφέρουσα εναλλακτική λύση.

2.4. Συμπεράσματα

Στις παραπάνω ενότητες προσπαθήσαμε να συνοψίσουμε τις κυριότερες θέσεις των κυρίαρχων παραλλαγών θεμελιοκρατίας και να αναλύσουμε τα ισχυρότερα επιχειρήματα που φαίνεται να τις στηρίζουν. Προχωρώντας στην κριτική αυτών των θέσεων και επιχειρημάτων αποπειραθήκαμε μια πρώτη παρουσίαση της εναλλακτικής αντίληψης για τη δικαιολόγηση των πίστευων που προτείνει ο συνεκτισμός. Σε προσεχή εργασία θα μελετήσουμε προσεκτικότερα την έννοια της «συχής» την οποία επικαλούνται οι αντίπαλοι της θεμελιοκρατίας. Θα αναφερθούμε διεξοδικά στα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιούν για να διασαφήσουν την τοποθέτησή τους και κυρίως για να αντιμετωπίσουν κάποιες σοβαρές αντιρρήσεις που προβάλλονται από οπαδούς θεμελιοκρατικών απόψεων, και που αφορούν τις γενικότερες γνωσιολογικές και μεταφυσικές υποδηλώσεις της προσέγγισής τους. Τέλος, θα ασχοληθούμε με κάποιες άλλες απόψεις του προβλήματος της δικαιολόγησης και θα επανεξετάσουμε όλα τα δεδομένα με σκοπό να εκτιμήσουμε τη δυνατότητα διαμόρφωσης μιας θεωρίας δικαιολόγησης που να συνδυάζει στοιχεία μετριοπαθών μορφών θεμελιοκρατίας και συνεκτισμού. Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να

αποπειραθούμε κάποια ικανοποιητικότερη διατύπωση αλλά και απάντηση του παραδοσιακού ερωτήματος της θεμελίωσης της γνώσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Χρησιμοποιώ τον όρο *γνωσιοθεωρία* ως δηλωτικό της προβληματικής της θεωρίας της γνώσεως των νεότερων χρόνων, που καλύπτει μέρος των γενικότερων αναζητήσεων της *γνωσιολογίας*. Σχετικά μ' αυτή τη χρήση δεξ ενδεικτικά Θ. Βορέα, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία*, (ΑΚΑΔΗΜΕΙΚΑ τόμος τρίτος, 2η έκδοση), ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1972, σ. 53, «Η θεωρία της γνώσεως, ήτις μετά της λογικής αποτελεί την γνωσιολογίαν...», κ.ε. και Κ.Ι. Βουδούρη, *Η Θεωρία της γνώσεως*, Αθήνα, 1976, σ. 9, αλλά πρβλ. Ε.Π. Παπανούτσου, *Γνωσιολογία*, (3η έκδοση), Ίκαρος, Αθήνα, 1973, σ. 9, «Γνωσιολογία ή Θεωρία της Γνώσης ονομάζεται η συστηματική διερεύνηση του προβλήματος της Αλήθειας».
2. Για μια συζήτηση της σημασίας της καρτεσιανής και της μετακαρτεσιανής «απόλυτης αντίληψης της πραγματικότητας», ("absolute conception of reality"), δεξ Β. Williams, *Descartes, (The Project of Pure Enquiry)*, Pelican, Harmondsworth, 1978, pp. 65-7, 211-2, 239, 245-9, 301-3. Δες ακόμη την καντιανής έμπνευσης κριτική της «θεώρησης από τη σκοπιά του Θεού» ("God's eye point of view") από τον Hilary Putnam, στο *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, pp. 48-9 ff.
3. Σχετικά με τη διαμόρφωση του ερωτήματος του *οντολογικού ρεαλισμού*, και ορισμούς διαφόρων μορφών και αντιλήψεων ρεαλισμού, δεξ, Π. Τσελεμάνη, «Προοπτικές του ρεαλισμού: Διαλεκτική γνωσιοθεωρία και αναλυτική φιλοσοφία της γλώσσας», στον τόμο *Η Διαλεκτική*, Πρακτικά του Τρίτου Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας, Αθήνα, 1988, σσ. 255-68, ιδιαίτερα, σ. 256. «Ο οντολογικός ρεαλισμός, συνίσταται σε μια εκ παραδόσεως οικεία πίστη ή πεποίθηση για το πώς έχει ο κόσμος: ότι υπάρχει μία αντικειμενική, ανεξάρτητη απο το πνεύμα πραγματικότητα, η οποία διαθέτει συγκεκριμένη σύσταση, άσχετα από την οποιαδήποτε (ήδη διαθέσιμη ή κατά κάποιο τρόπο αναμενόμενη) ικανότητα από την ιδιαίτερα δική μας ή χαρακτηριστικά ανθρώπινη πλευρά μας να αποκτήσουμε την οποιαδήποτε (ή οποιαδήποτε περαιτέρω) γνώση σχετικά με την υφή της.» Δες ακόμη το άρθρο μου "Variétés du réalisme en philosophie morale", *Philosophie*, 22, 1989, pp. 11-35, κυρίως pp. 13-4.
4. Για τις βασικές έννοιες και τα επιχειρήματα των δύο αντιθέτων προσεγγίσεων δεξ μεταξύ άλλων τα παρακάτω, R. Audi, *Belief, Justification and Knowledge*, Wadsworth, California, 1988, L. Bonjour, *The Structure of Empirical Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge Mass, 1985, R. Chisholm, *Theory of Knowledge*, (2nd ed.) Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1977, (συντομογραφικά TK) και *The Foundations of Knowing*, Harvester Press, Brighton 1982., (συντομογραφικά FK), J. Dancy, *An Introduction to Contemporary Epistemology*, Blackwell, Oxford, 1985, (συντομογραφικά ICE), S. Haack, "Theories of Knowledge: An Analytic Framework", *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. LXXXIII, (1983), pp. 143-157. K. Lehrer, *Knowledge*, Clarendon Press, Oxford, 1974. C.I. Lewis, *An Analysis of Knowledge and Valuation*, Open Court, LaSalle, 1946, και "The Given Element in Empirical Knowledge", *The Philosophical Review*, 61, (1952), pp., 168-75, (συντομογραφικά GEEK), J.L. Pollock, *Contemporary Theories of Knowledge*, Hutchinson, London, 1987 (1986). Δες ακόμη το ειδικό τεύχος — αφιέρωμα στο πρόβλημα της δικαιολόγησης — του περιοδικού *Monist*, 71 (3), 1988. Από τους παραπάνω φιλοσόφους, οι χαρακτηριστικότεροι εκπρόσωποι της θεμελιοκρατίας είναι οι Chisholm και Lewis και του συνεκτισμού οι Lehrer, Bonjour και Dancy, σαφώς επηρεασμένοι από τις απόψεις του Quine. (Δες παρακάτω σημ. 44). Στην τρίτη έκδοση του *Theory of knowledge*, (1989) ο Chisholm συνοψίζει τα επιχειρήματά του και προβάλλει μια μετριοπαθέστερη θεμελιοκρατικά άποψη.
Σ' αυτό το σημείο πρέπει να παρατηρηθεί η δυσκολία ικανοποιητικής απόδοσης βασικών τεχνικών όρων στα ελληνικά. Έχω επίγνωστη του γεγονότος ότι οι υποδηλώσεις του όρου «πίστη - πιστείες» (beliefs) μπορούν να προκαλέσουν σύγχυση, ενώ οι εκφράσεις «θεμελιοκρατία» - «συνεκτισμός» αποτελούν άκομψους νεολογισμούς τους οποίους υιοθέτησα κυρίως για να αποφύγω περιφράσεις του τύπου, «θεωρία θεμελίωσης», «αντίληψη, αρχή ή δόγμα συνοχής». (Δες και παρακάτω, σημ. 6). Αξίζει ακόμη να τονιστεί ότι η *συνεκτική θεωρία της δικαιολόγησης των πιστεων* δεν πρέπει να συγχέεται με την *ανάλογη θεωρία της αλήθειας*. Πρβλ. σχετικά Θ. Βέικου, *Βασικά Φιλοσοφικά Προβλήματα*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1976, σσ. 122-3 κ.ε. («θεωρία της συνοχής»), Κ.Ι. Βουδούρη, ό.π. σσ. 100-4, («συναπτική θεωρία περί της αληθείας»),

- A. Γιανναρά, *Μαθήματα Εισαγωγής στη Φιλοσοφία και Φιλοσοφία της Φύσεως*, (Πανεπιστημιακές Παραδόσεις), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1976, σ. 43, («η αλήθεια ως συνάφεια και συνοχή»), Θ. Πελεγρίνη, *Εμπειρία και Πραγματικότητα*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1982, σσ. 181-6, («η θεωρία της συναφείας»).
5. Ήδη από την εποχή του Πλάτωνα η προσπάθεια ορισμού της γνώσης στο *Θεαίτητο*, (200d κ.ε.), ως «δόξης αληθούς μετά λόγου» δεν είχε θεωρηθεί απολύτως επαρκής και επιτυχής. Οι σχετικές συζητήσεις έχουν προσλάβει νέες διαστάσεις την τελευταία εικοσαετία, μετά τη δημοσίευση του άρθρου του E.L. Gettier, "Is Justified True Belief Knowledge?", στο *Analysis*, 23, (1963), pp., 121-3. Για τις πιο πρόσφατες προτάσεις για λύση του προβλήματος και για μια συνοπτική παρουσίαση τη τεράστιας βιβλιογραφίας πάνω στα «αντι-παράδειγματα» (counterexamples) του Gettier, δες R. Nozick, *Philosophical Explanations*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1981, pp. 169, 173, 188-8ff., 267, R.K.Shore, *The Analysis of Knowing, (A Decade of Research)*, Princeton University Press, Princeton, 1983, *passim* και Dancy, *ICE*, pp. 23-36.
 6. Ο τεχνικός όρος «προτασιακές στάσεις» δηλώνει την προτασιακή διαμόρφωση, συγκεκριμένων ενεργημάτων (mental acts) που συχνά εκφράζουν πνευματικές ή ψυχικές διαθέσεις. Οιπίστεις (beliefs), όπως και οι επιθυμίες μας (wishes), στο μέτρο που μπορούν να πάρουν συγκεκριμένη, ατομική προτασιακή μορφή, μπορούν να χαρακτηρισθούν ως προτασιακές στάσεις του υποκειμένου. Το μεγάλο πρόβλημα της σύγχρονης φιλοσοφικής ψυχολογίας, που βρίσκεται στο επίκεντρο των σχετικών συζητήσεων, είναι η οντολογική υφή των «προτασιακών» δεδομένων.
 7. I. Kant, *Κριτική του καθαρού λόγου*, μτφρ. Αναστασίου Γιανναρά, τόμος δεύτερος, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1979, A84/B117 κ.ε.
 8. Για την καρτεσιανή αντίληψη των «καθαρών» και «διακριτών» ιδεών δες R. Descartes *Méditations* (1647), *passim*, και *Les Principes de la Philosophie*, (1647), 45-46, in *Oeuvres et Lettres*, (textes présentés par André Bridoux), Bibliothèque de la Pleiade, Gallimard, Paris, 1953. Η νέα αντίληψη του Leibniz απαντά στη *Μοναδολογία* του. Δες *La Monadologie*, (1714), (édition annotée par Emile Boutroux), Librairie Delagrave, Paris, 1975, pp. 159-60.
 9. Για μια διεξοδική παρουσίαση και αποτίμηση της σημασίας της φιλοσοφίας του Frege, δες M. Dummett, *Frege's Philosophy of Language* (2nd ed.), Duckworth, London, 1981. Σχετικά με την κριτική των ατομιστικών αντιλήψεων για το νόημα και τη συμβολή της στη διαμόρφωση «συνεκτικών» θέσεων, δες παρακάτω, 2.2.3.2.1.
 10. Έτσι μεταφράζω τους όρους "internalist" και "externalist". Για μια πρώτη συζήτηση, δες Dancy, *ICE*, pp., 46-9 και *passim*.
 11. Χρησιμοποιώ το νεολογισμό *δοξικό* για ό,τι αναφέρεται στιςπίστεις μας (beliefs), και *επιστημικό* για ό,τι αφοράπίστεις (δυνάμει γνώσεις) και γνώσεις. Ο όρος *επιστημολογικό* δυστυχώς σχετίζεται στα ελληνικά όπως και στα γαλλικά με ό,τι αφορά ειδικά τη *φιλοσοφία της επιστήμης*.
 12. Δες E. Sosa, "The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge", pp. 3-25 in P.A. French, H.K. Wettstein (eds.), *Midwest Studies in Philosophy V, Studies in Epistemology*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980, *passim*. Για τη μεταφορά «του πλοίου του Neurath», δες ακόμη Dancy, *ICE*, 234f. Για την εικόνα του δικτύου - ιστού δες παρακάτω, σημείωση 44.
 13. Δες Descartes *op. cit.* και την ερμηνεία της M.D. Wilson, στο βιβλίο της *Descartes*, Routledge and Kegan Paul, London, 1978.
 14. *ibid.* και παραπάνω σημ. 8.
 15. Δες Wilson, *op. cit.*, pp. 35-7, 131-5f., Williams, 108, 189-205f., όπου επιχειρούνται κάποιες «διορθωτικές» ερμηνείες της καρτεσιανής συλλογιστικής.
 16. Δες παρακάτω την κριτική παρουσίαση σύγχρονων θεμελιοκρατικών θέσεων και επιχειρημάτων, 2.2.2.1. και 2.2.3.1.
 17. A. Arnauld, *The Art of Thinking*, (trans, James Dickoff and Patricia James), Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1964, p. 31ff. Δες τη συζήτηση της σημασίας αυτού του κειμένου από τον Ian Hacking, *Why Does Language Matter to Philosophy?*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975, pp. 26-33.
 18. Η αντίληψη αυτή υπόκειται σε όλα τα βασικά κείμενα του κλασικού εμπειρισμού. Δες ενδεικτικά J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, (ed. P.H. Nidditch), Clarendon Press, Oxford, 1979, G. Berkeley, *Philosophical Writings*, (ed. D.M. Armstrong), Macmillan, New York, 1965, D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, (2nd ed. by P.H. Nidditch), Clarendon Press, Oxford, 1978, *Enquiries*, (1777) (3d ed. by P.H. Nidditch), Clarendon Press, Oxford, 1975.
 19. Εδώ μπορεί να αναφερθεί κανείς στο διαχωρισμό των αντικειμένων της ανθρώπινης νόησης που προτείνει ο Hume ανάμεσα σε «γεγονότα» (matters of fact) και «σχέσεις ιδεών» (relations of ideas), στην *Enquiry Concerning Human Understanding*. Δες *Enquiries, op. cit.*, pp. 25-6f.

20. Σοβαρό πρόβλημα αποτελεί ο ακριβής προσδιορισμός των διαφόρων μεθόδων και της «εμβέλειας» της συναγωγής μη βασικών από βασικές πίστεις. Δες παρακάτω 2.2.1.
21. Μια πρώτη εικόνα των νεότερων λιγότερο ή περισσότερο εμπειριστικών μοντέλων θεμελιοκρατίας μπορεί να σχηματίσει κανείς από τα έργα του B. Russell, *The Problems of Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 1967 (1912), του R. Carnap. *The Logical Structure of the World*, Routledge and Kegan Paul, London, 1967, του A.J. Ayer, "Basic Propositions", στο *Philosophical Essays*, Macmillan, London, 1965. Για την ανάλυση των θεμελιοκρατικών χαρακτηριστικών της χουσερλιανής φαινομενολογίας θα χρειαζόταν ιδιαίτερη μελέτη. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει το έργο του *Méditations cartésiennes*, (trad. G. Peiffer, E. Levinas), Librairie Philosophique Vrin, Paris, 1969 (1929).
22. Για μια ενδιαφέρουσα σύγχρονη υπεράσπιση κάποιας υπερβατολογικής θεμελιοκρατίας καντιανής έμπνευσης, δες A.G. Grayling, *The Refutation of Scepticism*, Duckworth, London, 1985, pp. 114-37.
23. Kant, *op.cit.*, B275-9.
24. Δες της συζήτηση στη διδακτορική μου διατριβή *Transcendental Arguments, Transcendental Idealism and Scepticism*, Princeton, 1984, pp. 99-114. Σύμφωνα με την ερμηνεία που προτείνω και η ιδιάζουσα μορφή θεμελιοκρατίας που απαντά στο έργο του Wittgenstein μπορεί να θεωρηθεί υπερβατολογικού χαρακτήρα. Δες και παρακάτω, 2.2.2.2.
25. Dancy, *ICE*, p. 62.
26. *ibid.* p. 64. Για μια λεπτομερή χαρτογράφηση των σχετικών εννοιών, δες W.P. Alston, "Varieties of Privileged Access", *American Philosophical Quarterly*, 8, (1971), pp. 223-41.
27. Chisholm, "A Version of Foundationalism", στο *FK*, *op. cit.*, p. 12. Το *FK*, βασίζεται σε επεξεργασία των απόψεων που έχουν εκτεθεί στο *TK*.
28. Όλοι οι παραπάνω ορισμοί εκτίθενται στο *FK*, pp. 14-25, και στο *TK* p. 135.
29. *TK*, *ibid.*
30. *TK*, p. 136.
31. *FK*, p. 39f.
32. *FK*, p. 40.
33. *TK*, pp. 122-34.
34. Δες Lewis, *op. cit.*, GEEK. Για μια κριτική του «μύθου των δεδομένων», δες W. Sellars, *Science, Perception and Reality*, Routledge and Kegan Paul, London, 1963 pp. 140, 157, 160f., 169, 174, 177, 193, C.I. Lewis, W. Sellars "Givenness and Explanatory Coherence", *Journal of Philosophy*, 70, (1973), pp. 612-624, και Sellars, "More on Givenness and Explanatory Coherence", in G. Pappas (ed.), *Justification and Knowledge*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland 1979, pp. 169-182. (ανατυπωμένο στο J. Dancy (ed.), *Perceptual Knowledge*, Oxford University Press, Oxford, 1978, pp. 177-191.
35. Chisholm, "Theory of Knowledge in America", στο *FK* pp. 109-68, ορισμοί p. 129.
36. Δες Dancy, *ICE*, pp. 55-6. Για το γενικότερο πρόβλημα φαύλων κύκλων στην επιχειρηματολογία, δες D.G. Walton, "Are Circular Arguments Necessarily Vicious?", *American Philosophical Quarterly*, 22, (1985), pp. 263-74, και για το «φαύλο» χαρακτήρα των αναγωγών σε άπειρο το Appendix 1, του βιβλίου του D. Brink, *Moral Realism and the Foundations of Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, "Must an infinite regress of justification be vicious?", pp. 291-5.
37. Lewis, GEEK *passim*.
38. Σχετικά με τη μετριοπαθή ιδιάζουσα θεμελιοκρατική αντίληψη που διαγράφεται στο έργο του Wittgenstein, *On Certainty*, (Blackwell, Oxford 1969), δες Dancy, *ICE*, pp. 82-3, και τις πρόσφατες εργασίες της G.D. Conway. (Ανακοίνωσή της στο 14ο διεθνές συμπόσιο Wittgenstein στο Kirchberg, τον Αύγουστο 1989, με θέμα "Wittgenstein: An Antifoundationalist?", υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του Συμποσίου.)
39. Για την τεχνική έννοια της «ανίχνευσης» της αλήθειας από τις πίστεις μας ("tracking the truth"), δες Nozick, *op.cit.*, pp. 66, 170-1, 175-7, 8, 209, 222-3, και Dancy, *ICE*, pp 37-40. ανεξάρτητης δυνατότητας (μη συγκριτικής) φαινομενολογικής γνώσης, που προβάλλονται από τον Ayer (*op.cit.*) και τον Chisholm (*TK*, *op. cit.* p. 33), επιχειρείται από τον Dancy (*ICE*, pp. 58-61).
41. Σχετικά με το επιχείρημα κατά της δυνατότητας «ιδιωτικής» γλώσσας, εμπειρίας, —και συμμόρφωσης προς κάποιο κανόνα—, που αναπτύσσεται στις *Φιλοσοφικές Έρευνες*, (μτφρ. Π. Χριστοδουλίδη), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977, (κυρίως παράγραφοι 292-43), δες μεταξύ άλλων, O.R. Jones, (ed.) *The Private Language Argument*, Macmillan, London, 1971, και τις νεότερες προσεγγίσεις, S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1982, και G.P. Baker, P.M.S. Hacker, *Scepticism, Rules and Private Language*, Blackwell, Oxford, 1984. Μια υπερβατολογική ανάγνωση του επιχειρήματος προτείνεται στη διατριβή μου, *op.cit.*, pp. 196-237.

42. Dancy, *ICE*, pp. 62-3.
43. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του έργου των W.V. Quine και J.S. Ullian, *The Web of Belief*, (2nd ed.), Random House, New York, 1978, όπου περιγράφεται ο ανοικτός «ιστός» των πίστων.
44. Δες τα έργα του Quine, και κυρίως το "Two Dogmas of Empiricism", όπου πέρα από τη γενική κριτική της ατομιστικής θεώρησης του νοήματος, προτείνει και την εγκατάλειψη της διάκρισης μεταξύ συνθετικών και αναλυτικών προτάσεων. (Στη συλλογή άρθρων του, *From a Logical Point of View*, (2nd ed.), Harper and Row, New York, 1961, pp. 20-46). Σε προσεχή εργασία με κύριο θέμα το συνεκτισμό θα αναπτυχθούν εκτενέστερα ορισμένες απόψεις του Quine και θα γίνει προσπάθεια να εκτιμηθούν οι υποδηλώσεις και οι γενικότερες συνέπειές τους για το μετασχηματισμό των γνωσιοθεωρητικών μας αντιλήψεων.
45. Δες Quine, *op.cit.*, *passim* και *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York, 1969, *passim*, καθώς και Dancy, *ICE*, pp. 97-108, 221-5.

ΣΤΕΛΙΟΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ
ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ
DEREE COLLEGE
ΑΘΗΝΑ